

Wim Cöp

Het patronaatsrecht en het pastoorsbeneficie van de parochiekerk Erp van de veertiende tot de zeventiende eeuw

Inleiding en vraagstelling

In 1955 verscheen een goed gedocumenteerde monografie over de geschiedenis van Erp van de hand van de Erpse oud-pastoor Alphons Meuwese (1881-1960), getiteld *Erp, gemeente en parochie*. Voor de vroege historische informatie kreeg hij medewerking van Ferdinand Smulders (1907-1972), een pionier als het gaat om het ontsluiten van het Bosch Protocol, vooral voor de periode vóór 1500.¹ Het werk van Meuwese geeft veel feitelijke informatie over de vroegste geschiedenis van de parochie Erp, maar onderlinge verbanden ontbreken meermaals. Het ontbreken hiervan en de betrokkenheid van de familie Van Broecheven bij de Erpse parochie, waaraan ik in een eerdere studie naar de Bossche familie Van Broecheven aandacht besteedde, vormden de aanleiding om het onderzoek naar het patronaatsrecht en de bezitters van het pastoorsbeneficie van de kerk nader onder de loep te nemen.² De scheiding in 1491 tussen de financiële en ambtelijke aspecten van het pastoorsbeneficie, ofwel tussen de geldelijke en de herderlijke bevoegdheden van de pastoor, nog anders gezegd de afsplitsing van de zielzorg van het pastoorsbeneficie door de stichting van de *vicaria perpetua* door Andries van Broecheven, vormt een extra kwestie die aandacht verdient. Wat deze casus interessant maakt, is dat we op parochieniveau kunnen zien hoe de gecompliceerde kerkrechtelijke constructie rond de benoeming van pastoors in praktijk werd gebracht in een Brabantse parochie.

De pastoor van een parochie was een van de belangrijke personen binnen een gemeenschap. De geestelijken behoorden vaak tot de eersten in een dorpsgemeenschap die konden schrijven. Vanaf de vijftiende en zestiende eeuw waren ze redelijk tot goed opgeleid en traden ze vaker als notaris op, vooral bij het maken van testamenten.³ Vanaf het einde van de zestiende eeuw hielden ze doop-, trouw- en begraafregisters bij, lang voordat in het begin van de negentiende eeuw de burgerlijke stand werd ingevoerd. De functie van pastoor behelsde allereerst de bediening van de kerk en dat was ook financieel interessant. De kerk was bij uitstek het instituut waar schenkingen binnenkwamen en ook de omvang van de zogeheten 'pastoorstienden' was in veel parochies aanzienlijk. Jaarlijks moest een tiende deel van de opbrengst van het land en de aanwas van het vee ten behoeve van de kerk worden afgedragen en ongeveer een derde deel hiervan kwam ten goede aan de pastoor. De financiële aantrekkelijkheid van de functie nam in loop van de tijd – relatief gezien – af

1 BHIC, 7769, Collectie Erp, inv.nrs. 9, 11.

2 Cöp, *Het spel van de macht*, 35 en 324-326.

3 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 369-374.

door regels rond de scheiding tussen de kerkfabriek (het beheer van het kerkgebouw en de daartoe behorende goederen) en alles wat met de kerkelijke bediening te maken had, maar de positie van de pastoor binnen de gemeenschap veranderde hierdoor niet.

De bezitter van het zogeheten patronaatsrecht bepaalde nagenoeg geheel wie als pastoor werd aangesteld: hij, de patroon, had het recht een persoon te kiezen en hem te presenteren aan de kerkelijke gezagsdrager die over de feitelijke aanstelling ging. Uit een Bossche schepenakte uit 1409 blijkt dat het patronaatsrecht van de parochiekerk Erp op dat moment voor twee derde deel in handen was van de familie Van Broecheven en voor een derde deel toekwam aan de familie Cnode.⁴ Dat betekent dat de familie Van Broecheven steeds twee opeenvolgende geestelijken mocht voordragen en de familie Cnode één. De eerste bezitter van het recht – en tevens stichter van de kerk – was vermoedelijk Gerlachus (of Geerling) van Horne alias van den Bossche, (pand)heer van Erp in het begin van de veertiende eeuw.⁵ Uitgaande van deze feiten proberen we een gedetailleerder beeld te krijgen door de volgende vragen te stellen: wie bezat het patronaatsrecht in de periode tussen 1300 en 1700 en wie presenterden de bezitters ervan voor het pastoorsambt? Met ‘pastoor’ duiden we de persoon aan die voor de zielzorg verantwoordelijk was. Tot 1491 was dat in Erp op de eerste plaats de als *rector ecclesie*, *investitus* of *persoon* aangeduide geestelijke. Na de stichting van de *vicaria perpetua* was het de *vicaris perpetuus* (zie hierna).

Bij het uitwerken van de vraagstelling besteden we allereerst aandacht aan het patronaatsrecht als zodanig, de basisbegrippen rond beneficië, de rolverdeling tussen geestelijke en wereldlijke gezagsdragers bij de begeving van beneficië en de kerkordening in de (late) middeleeuwen. In het tweede deel komen de bezitters van het patronaatsrecht en die van het pastoorsbeneficie van Erp aan de orde. De nadruk ligt op een lijst van elkaar opvolgende personen. Genealogische aspecten komen slechts aan de orde voor zover ze een bijdrage leveren aan de verhaallijn in het algemeen. Ook laten we buiten beschouwing in hoeverre een *persoon* of *investitus* daadwerkelijk in Erp resideerde en wie hij eventueel in zijn plaats als feitelijke bedienaar aanstelde.

Het collatie- of patronaatsrecht

Voor de inhoud van deze paragraaf is vooral gebruik gemaakt van een tweetal oudere monografieën over het patronaatsrecht en het collatierecht.⁶ Deze werken beschrijven de materie in haar volle breedte. Bovendien onderbouwen beide auteurs hun beschouwingen en conclusies met veel praktijkvoorbeelden en (concilie)verslagen. Rengers Hora Siccama belicht de juridische fundamenten van het patronaats- en collatierecht, terwijl Ypeij in een historische beschrijving ervan voorziet. We gebruiken hier de woorden ‘collatierecht’ en ‘patronaatsrecht’ als twee woorden voor hetzelfde. Ypeij concludeert het volgende op basis van een zorgvuldige analyse: ‘Langzamerhand kreeg het oude, ware, patronaatregt alzoo vrij algemeen den naam van kollatieregt, het regt om een beneficium op eenen kandidaat te konfereren. Wij zullen vervolgens zien, dat reeds in de eerste helft der dertiende eeuw die spraakvorm, kollatieregt, ook hier te lande gebezigt werd. De patronen zelve ontvingen daardoor den naam van kollatoren.’⁷

Jan II, hertog van Brabant (1294-1314). Adriaen van Baerland, Jan Moretus, Plantijnsche Drukkerij.
Wikipedia publiek domein

4 RAH, inv.nr. 1186, f. 188r, 23 juni 1409.

5 BHIC, toegang 178, Collectie Rijksarchief, inv.nr. 229, f. 106v, 13 februari 1686; Spierings, 'Heer Willem van den Bosch', 17; Van der Velden, 'Willem van den Bosch', 181-182.

6 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*; Ypeij, *Geschiedenis van het patronaatregt*. Vergelijk Nolet en Boeren, *Kerkelijke instellingen*, 323-327, 352-353; voor een toepassing op de Meierij van 's-Hertogenbosch Van Asseldonk, *De Meierij ontrafeld*, 117-121.

7 Ypeij, *Geschiedenis van het patronaatregt*, 443.

Kerkstichting en scheiding tussen kerk en altare

Het recht om een bedienaar van een kerk, kapel of altaar te kiezen, te begiftigen en voor aanstelling te presenteren (het *ius patronatus* ofwel patronaats- dan wel collatierecht of *kerkghifte*) kon in het bezit zijn van zowel leken (mannen en vrouwen, meestal van adel) als van kerkelijke instellingen: abdijen en conventen, kapittels, stiften en ziekengasthuizen. Incidenteel – maar niet in Noord-Brabant – was het in handen van (dorps)gemeenschappen. Oorspronkelijk stelde de stichter van een kerk, particuliere kapel of een gebedshuis zelf de priester of bedienaar aan zonder deze aan de bisschop of aartsdiaken te presenteren.⁸ Tevens bepaalde de stichter de bezoldiging van de bedienaar, kon hij deze op ieder moment ontslaan en kon hij – voorafgaand aan de scheiding tussen kerk en *altare* – middelen die bestemd waren voor het onderhoud van het kerkgebouw te eigen bate aanwenden. Hij kon zijn kerk daardoor als een bron van inkomsten gebruiken. De bisschoppen hadden vanaf den beginne verordonneerd dat door hen niet goedgekeurde bedienaars geen zielzorgtaken mochten uitoefenen en eisten bij herhaling (vaak tevergeefs) de aanstelling in het bedienaarsambt op. Het ging immers om het verlenen van een geestelijk en niet om een wereldlijk ambt. Daarom ontstond er in de twaalfde en dertiende eeuw een juridisch onderscheid tussen de *ecclesia* – het kerkgebouw met bijbehorend vermogen – en het *altare*, de geestelijke functies en rechten.⁹ Ook moesten degenen die in de kapellen zonder volledige parochierechten kerkten, op feestdagen in de officiële parochiekerk de diensten bijwonen en bleven zij, inclusief de heer, tiendplichtig aan de parochiekerk.¹⁰

Binnen de kerkordening van de Rooms-Katholieke Kerk kwam het patronaatsrecht tot ontwikkeling. In die periode – we hebben het nog steeds over de twaalfde en dertiende eeuw – evolueerden gebedshuizen en kapellen in nederzettingen of bij grote hoeven tot parochiekerken.¹¹ Extra stimulansen voor deze ontwikkeling waren de bevolkingsgroei en het feit dat nieuwe vestigingen van plattelanders frequent plaatsvonden in de nabijheid of binnen de omgrachting van de versterkte huizen van heren. Daarnaast vonden nieuwe kerkstichtingen plaats en verwierven vooral kloosters, kapittels en ook domeinheren het patronaatsrecht van (parochie)kerken – de *kerkghifte* – door schenking, belening of koop.¹² De kerkschenking door de geestelijke overheid of het ontvangen van een kerk als leen betrof in het algemeen alleen het pastoorsbeneficie. Door de heer of de parochiegemeenschap gekozen kerkmeesters beheerden het kerkgebouw en de daarbij horende goederen en die waren aldus geen onderdeel van de schenking. In geval van schenking van kerken door domeinheren of vorsten maakten het kerkgebouw en de daartoe behorende goederen daarvan wel vaak deel uit. Vanaf de middeleeuwen werden nagenoeg alleen nog kerkschenkingen gedaan aan kloosters of kapittels, zodat gaandeweg de rechten die verbonden waren aan parochiekerken steeds meer in kerkelijke handen kwamen en niet langer in lekenbezit waren. De parochie Erp is daarop een uitzondering, zoals we zullen zien.

Bij de verwerving van een kerk (in feite dus het *altare* en daarmee het recht om het pastoorsbeneficie van een kerk te vergeven) kregen kloosters en kapittels veelal steun van de geestelijke en/of wereldlijke overheid. De drijfveer achter de verwerving was de versterking van het vermogen en daarmee ook vergroting van het aanzien van een kapittel dan wel het creëren van zielzorgposities. Als voorbeeld noemen we in dit verband de verwerving van kerken door de abdij van Berne en het kapittel van de Sint-Jan in 's-Hertogenbosch, zoals beschreven door respectievelijk Van den Hurk en Sanders.¹³ De versterking van het vermogen bestond uit het geldelijk verschil tussen de waarde van het pastoorsbeneficie van een kerk enerzijds en de werkelijke kosten voor de zielzorg anderzijds. Om de samenvoe-

ging van het vermogen van het klooster of kapittel en het financiële deel van het pastoorsbeneficie van de geschonken kerk te realiseren, moest de kerk vacant zijn en moest het kerkelijk gezag goedkeuring verlenen. Veelal werd de zittende zielzorger gestimuleerd om terug te treden en daardoor de kerk vacant te laten worden in ruil voor een kanonikaat, prebende of een lijfrente. De geestelijke overheid moest wel met de overdracht instemmen, omdat zij tot dan toe veelal alleen de benoemingen deed. Op de gehele of gedeeltelijke samenvoeging van het vermogen van de verkrijgende partij en de overgenomen kerk komen we verderop terug.

Aanpassingen

Bij het stichten van nieuwe kerken werden de hiervoor genoemde tekortkomingen, zoals beperkte kerkelijke controle en ongewenst materieel gewin, zo veel mogelijk uitgebannen. Ten aanzien van het patronaatsrecht gold het volgende adagium: *Patronum faciunt dos, aedificatio, fundus* ofwel: patroon zijn betekent dat zorg is gedragen voor de begiftiging (de materiële toerusting van het pastoorsambt en de dekking voor het onderhoud van het kerkgebouw), de bouw van de kerk en het beschikbaar stellen van de grond waarop de kerk is gebouwd.¹⁴ *Dos* staat hierbij dus voor het pastoorsbeneficie en de daarbij ondergebrachte goederen en de onderhoudskosten van het kerkgebouw.¹⁵ Was aan de vereisten voor een kerkstichting voldaan, dan werd de kerk gewijd en kreeg de stichter automatisch het patronaatsrecht. Waren meer personen betrokken bij een kerkstichting, dan kregen zij in gezamenlijkheid het patronaatsrecht. Zij oefenden het dan uit bij toerbeurt of bij meerderheid van stemmen. Eenzelfde situatie kon zich voordoen als meerdere personen als erfgenamen het patronaatsrecht erfden. Was het in handen van een persoon of een (geloofs)gemeenschap zonder erkenning als geestelijke instelling (hiertoe behoorden ook onder meer broederschappen en begijnhoven), dan werd hun patronaatsrecht aangeduid als 'laïcaal' (*ius patronatus laicalis*). Had de gemeenschap een erkenning als geestelijk beneficie, dan heette hun patronaatsrecht 'kerkelijk' (*ius patronatus ecclesiasticus*).

Na de goedkeuring van een kerkstichting volgde de verheffing tot geestelijk beneficie (*beneficium ecclesiasticum*) van de middelen die nodig waren voor de bediening van de parochie, de pastoriegoederen ofwel de *pastoralia*. Als gevolg van de verheffing werden de betreffende (pastorie)goederen *bona ecclesiastica* ofwel geestelijke goederen en vielen ze voortaan onder het canoniek recht en niet langer onder het wereldlijk recht. *De facto* hield de stichting van een geestelijk beneficie in dat de stichter het eigendomsrecht van de in de fundatieacte genoemde goederen overdroeg aan de beoogde bedienaar van een kerk of altaar zodat deze met de inkomsten uit deze goederen in zijn levensonderhoud kon voorzien. Ook hield de kerkstichting in dat de stichter de goederen voor het oprichten en onderhoud van het kerkgebouw moest overdragen aan de kerkmeesters ten behoeve van het kerkgebouw.

8 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 107.

9 Nolet en Boeren, *Kerkelijke instellingen*, 359.

10 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 46; Bijsterveld, 'De kerk in het midden', 93-95.

11 Ypeij, *Geschiedenis van het patronaatregt; Bijvoegsel tot het geheele werk*, 1-7.

12 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 61 e.v.

13 Van den Hurk, *Het verborgen leven*, 7-8; Sanders, 'Het kapittel van Sint-Jan', 89-90.

14 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 36; Ypeij, *Geschiedenis van het patronaatregt; Bijvoegsel tot het geheele werk*, 6.

15 Nolet en Boeren, *Kerkelijke instellingen*, 314.

Vervolgens vroeg de stichter aan de bisschop de stichting goed te keuren, de pastorie te verheffen tot geestelijk beneficie en erbij horende goederen te amortiseren ofwel in de dode hand te brengen, ten gevolge waarvan ze niet meer door erfrecht van eigenaar konden veranderen.¹⁶ Als tegenprestatie vroeg en kreeg de stichter in het algemeen het patronaatsrecht en liet hij de bedienaar bijvoorbeeld een aantal missen celebreren, een en ander zoals geformuleerd in de stichtingsakte. Daarenboven kon hij vaak rekenen op een speciale behandeling en eerbetoon zoals een rol of ereplaats bij bijzondere gebeurtenissen, bewieroking tijdens de eredienst en dergelijke.¹⁷

De stichter van een kerk kon dus, uitzonderingen daargelaten, alleen beschikken over het pastoorsbeneficie en niet over de kerkfabriek. Hij koos, zoals eerder gezegd, de beoogde bedienaar van het beneficie uit, begiftigde hem en presenteerde hem aan de kerkelijke gezagsdrager die over de feitelijke aanstelling ging. De kerkfabriek werd beheerd door fabrieks- of kerkmeesters. Zij werden gekozen of aangesteld door de parochianen of het dorpsbestuur. Zij beheerden het kerkgebouw en de goederen die voor het onderhoud ervan bestemd waren en legden jaarlijks financiële verantwoording af aan degenen die hen hadden aangesteld.¹⁸ Al deze goederen bleven wereldlijke goederen (*bona temporalia*) en vielen daarom onder het wereldlijk recht. De splitsing tussen de bediening van de kerk enerzijds en het beheer van de fabrieksgoederen door kerkmeesters anderzijds bevorderde dat geld dat voor de kerk bestemd was, ook daadwerkelijk daarvoor werd gebruikt. Dit moest de kans op verrijking door de heer c.q. stichter ten koste van het onderhoud van het kerkgebouw of onderbetaling van de bedienaar voorkomen. Ook in Erp was er een duidelijke scheiding tussen kerk(fabriek) en *altare* en was het beheer van de kerkgoederen in handen van kerkmeesters.¹⁹

Vergadering van het Concilie van Trente in 1563. Schilderij toegeschreven aan Paolo Farinatis. Wikimedia Commons.

De kerkordening van Erp vóór 1700

De parochie Erp behoorde tot de herindeling van de bisdommen in 1559-1561 tot het dekenaat Woensel. Dit dekenaat maakte deel uit van het aartsdiakonaat Kempenland, een van de acht aartsdiakonaten van het bisdom Luik.²⁰ Na de herindeling werd Erp een parochie van het dekenaat Veghel-Helmond en behoorde het voortaan tot het nieuw gestichte bisdom 's-Hertogenbosch.

De aartsdiakonaten in het bisdom Luik werden bestuurd door de aartsdiakens. Zij oefenden het bestuur van hun aartsdiakonaat nagenoeg zelfstandig uit, te meer omdat de bisschop vaak werd beziggehouden door geopolitieke besognes. Hun macht hadden ze vooral verkregen via het gewoonterecht, werkafspraken met hun bisschop en privileges van de kerkelijke overheid.²¹ Hun taakgebied omvatte drie voornamelijk bevoegdheden.²² Op de eerste plaats waren zij bevoegd om door patronen begiftigde en gepresenteerde kandidaten voor pastoorfuncties en andere beneficiësinstituties en admittentie tot het betreffende beneficië te verlenen en de met beneficiësinstituties verband houdende belastingen te innen. Verder hadden ze het recht van (jaarlijkse) parochievisitatie en synode. Hierbij hoorde tevens de rechtspraak in kerkelijke aangelegenheden op parochieniveau. In de praktijk gebeurde deze rechtspraak echter onder leiding van de officiaal van de aartsdiaken, die daarin werd bijgestaan door de dekenen. Ten slotte waren de aartsdiakens gerechtigd ordonnances en richtlijnen uit te vaardigen betreffende de bediening van sacramenten, het gedrag van de geestelijkheid en financieel-economische zaken. Ze waren verplicht al hun bevindingen, zoals parochieoverzichten, geïnde belastingen in verband met nieuwe aanstellingen, afwezigheid en vervanging van bedienaars en overtredingen van het celibaat, vast te leggen in de aartsdiakonale registers of *pouillés*.²³

Een dekenaat omvatte twintig tot dertig parochies.²⁴ De parochiekerken werden – naar welstand – in drie klassen ingedeeld: hele, halve en kwartkerken.²⁵ Deze indeling was dus niet afhankelijk van het feit of een kerk parochiekerk was of een kapel. De deken was zelf een van de pastoren en werd door de pastoren en de *vicarii perpetui* voor het leven uit hun midden gekozen. Voor de kwartkerken bezat de deken het institutie- en admittentierecht voor de begiftigde en gepresenteerde kandidaten, alsmede het visitatierecht van de parochies. Hij zat de periodieke dekenale vergaderingen voor en was nauw betrokken bij de rechtspraak in kerkelijke aangelegenheden op parochieniveau.²⁶

De parochie was de kleinste territoriale eenheid van de middeleeuwse kerk.²⁷ Aan iedere kerk was een *rector ecclesie* verbonden, ook wel genoemd *investitus, pastor of curatus*. Hij was verantwoordelijk voor de zielzorg en het financiële beheer in zijn parochie. Jaarlijks moest hij aan zijn deken rapporteren over de staat van zijn parochie: het aantal communicanten, de namen van de beneficiënten en de inkomsten van de diverse beneficiësinstituties, alsmede de geëxcommuniceerde parochianen. Parochies kenden in de middeleeuwen en vroegmoderne

16 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 55.

17 Ypeij, *Geschiedenis van het patronaatregt*, 448.

18 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 31-40.

19 BHIC, 7692 Kerkmeesters parochiekerk Erp, inv.nr. 57, 25 oktober 1537.

20 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 51.

21 Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom I*, 105; Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 28.

22 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 35-40.

23 Dekkers, 'Een kerkelijk (straf)register uit de late middeleeuwen'.

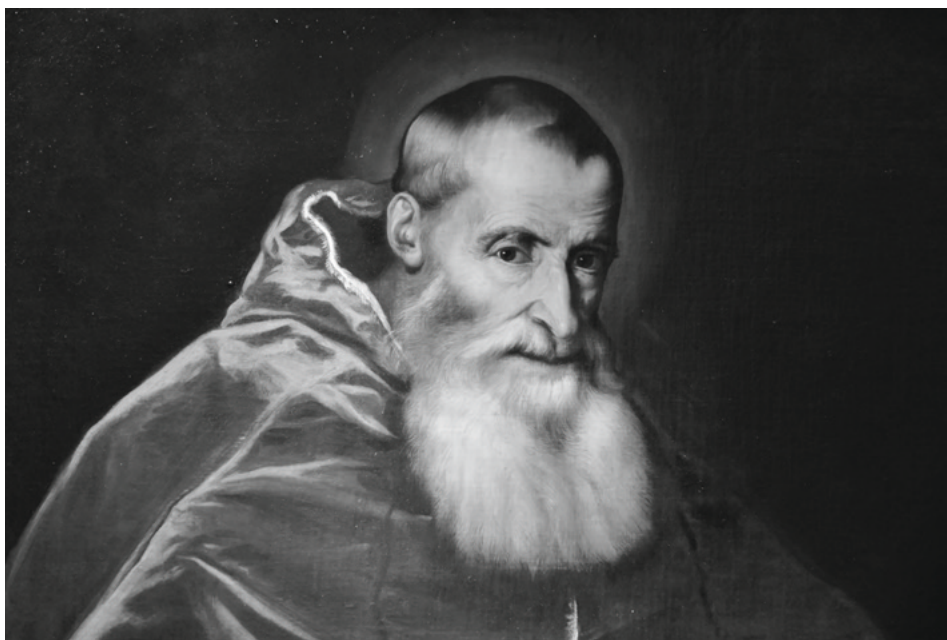
24 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 43-46.

25 Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom I*, 23; Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 36.

26 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 36, 42-46.

27 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 46-47.

tijd op het punt van de feitelijke uitvoering van de zielzorg een allesbehalve uniforme organisatie. In grote lijnen kunnen vier organisatieschema's worden onderscheiden: de 'gewone' kerk, de geïncorporeerde kerk (meestal ingelijfd bij een abdij of kapittel), de kerk met een (niet-residerende) *investitus* of *persona*, en de kapittelkerk die tevens fungeerde als parochiekerk.²⁸ In 1400 waren, aldus Bijsterveld, verreweg de meeste parochies in Noord-Brabant georganiseerd volgens het meest eenvoudige schema, namelijk met één *rector ecclesie*, bekleed met het pastoorsbeneficie en belast met de bediening van de zielzorg, eventueel vervangen dan wel geassisteerd door een *deservitor* respectievelijk *coadiutor*. Erp had in 1400 een personaat: een *persona*, een in de regel niet-residerende beneficiant, meestal vervangen door een *deservitor*. Op de functies op parochieniveau gaan we nader in na een korte beschouwing over de rolverdeling tussen wereldlijke en geestelijke overheid bij benoemingen.

Paus Paulus III. Schilderij door Titiaan (1545). Museo di Capodimonte, Napels. Publiek domein via Wikimedia Commons.

Ius patronatus: rolverdeling tussen patroon en geestelijke overheid

Zoals we eerder aangaven, stelden de bezitters van kerken en andere geestelijke instellingen de bedienaars ervan in de vroege middeleeuwen aan buiten de bisschoppen om. De kerk wilde om principiële redenen de benoeming in geestelijke ambten echter niet aan leken overlaten. Uiteindelijk kwam via conciliebesluiten, pauselijke decreten, strijd en overleg een werkwijze en rolverdeling bij benoemingen tot stand. De kerkrechtelijke kant van de elementen in deze verdeling is uitgebreid beschreven door Rengers Hora Siccama.²⁹ Er ontstond een werkwijze waarbij de bezitter van het patronaatsrecht – een recht dat verbonden was aan alle geestelijke beneficies – een bedenaar of priester van een geestelijk

beneficie uitkoos, hem met het beneficie begiftigde (*collatio*) en de betreffende persoon aan de bisschop of diens plaatsvervanger presenteerde (*praesentatio*). Daarna beoordeelde de bisschop of aartsdiaken of de gepresenteerde aan de voorwaarden voldeed voor het vervullen van het beneficie en stelde hem voor het leven in het bezit ervan (*institutio*). Door deze handeling gaf hij aan de begiftigde de bevoegdheden die aan het beneficie waren verbonden (*admissio*). De feitelijke aanstelling of inbezitneming (*installatio*) van een bedienaar vond – indien het bijvoorbeeld een parochiekerk betrof – plaats onder leiding van de aartsdiaken. Hierbij kreeg een nieuwe pastoor de attributen van zijn ambt aangereikt, namelijk sleutels, een kelk en een missaal.³⁰

Bij het tot stand komen van de rolverdeling tussen patroon en de kerkleiding legden de paus en de bisschoppen de nadruk op de kwaliteit van de priesters qua opleiding, leeftijd en levenswandel, dat het in principe een aanstelling voor het leven betrof, én dat de priester na zijn aanstelling naar zijn stand kon leven door het ontvangen van een min of meer gegarandeerd, voldoende hoog inkomen. De bezitter van het patronaatsrecht was met name gebrand op het volledig kunnen uitoefenen van zijn rol als patroon bij het selecteren van een bedienaar. Indien mogelijk stelde hij een familielid ter benoeming voor. Daarnaast waren er uiteraard ook financiële belangen, zoals bij het bespreken van de incorporatie van kerken aan de orde zal komen.

De kerkleiding kon uiteindelijk tevreden zijn met haar rol bij benoemingen. Zij had immers de exclusieve bevoegdheid om iemand de zielzorg – de *cura animarum* – van een parochiekerk of de leiding van een abdij, begijnhof of andere geestelijke instelling toe te vertrouwen. Deze bevoegdheid bood echter weinig speelruimte. Door de uitverkiezing en begiftiging door de patroon had de gepresenteerde immers recht op het ambt achter het beneficie. De kerkelijke overheid moest dit respecteren. Alleen evidente tekortkomingen van de gepresenteerde konden de bisschop of aartsdiaken ontslaan van die verplichting.³¹ In dat geval werd de begiftiging door de patroon ongedaan gemaakt en mocht deze een andere kandidaat presenteren, tenminste als een leek de presentatie had gedaan. Indien het een geestelijke betrof, dan viel de presentatie voor deze keer aan de bisschop toe.

Functies en inrichting van parochies

We bekijken nu de functies op parochieniveau vanuit de elementen die geregeld moesten zijn voordat een kerkstichting werd goedgekeurd en het patronaatsrecht werd verkregen: de grond, het kerkgebouw en het pastoorsbeneficie. De stichter verloor het eigendomsrecht van zowel grond als gebouw en de nu en in de toekomst daartoe behorende goederen om goedkeuring voor het stichten te verkrijgen. Beide versmolten tot de kerkfabriek, zoals we zagen. Het beheer van de goederen werd opgedragen aan fabrieks- of kerkmeesters en viel onder de wereldlijke jurisdictie. Het pastoorsbeneficie – maar niet de tienden – viel onder het canoniek recht en voorzag in de zielzorg voor de parochianen en een passende beloning van degene die ermee was begiftigd. Het ontleden van het pastoorsbeneficie vormt de grondslag voor een goed begrip van de functies en functiebenamingen van de bij de zielzorg betrokken functionarissen op parochieniveau.

28 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 51.

29 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 91-109.

30 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 53.

31 Nolet en Boeren, *Kerkelijke instellingen*, 90-91.

In het meest eenvoudige schema van de organisatie van een parochie was aan een kerk zoals gezegd alleen een *rector ecclesie* verbonden.³² Deze rectorfunctie bestond uit het hele takenpakket dat het pastoorsbeneficie met zich meebracht. Aldus was de rector of pastoor verantwoordelijk voor de gehele zielzorg en was hij gerechtigd – maar ook verplicht – tot het financiële beheer om de kerk als kerk te runnen.³³ Vooral het innen van de pastoors-tienden was hiervan een omvangrijk onderdeel. Het beneficie was aldus een combinatie van specifiek herderlijke taken (*spiritualia* of zielzorg) en wereldlijke taken (*temporalia*) ofwel het financiële beheer.³⁴ We zullen zien dat het begiftigd zijn met de *spiritualia* én *temporalia* dan wel met alleen de *temporalia* bij kerkschenkingen cruciaal is voor het organisatieschema van de kerk, de bevoegdheden bij benoemingen en de rechtszekerheid voor degene die de zielzorg in de geschonken kerk daadwerkelijk behartigt.

Skelet (gedateerd 1400-1850) van een begravene op het oude kerkhof te Erp (foto Marius Strijbosch, heemkundekring Eretherpe).

De *rector ecclesie* van de kerk werd in het bisdom Luik meestal aangeduid als *investitus*: de met het ambt beklede ofwel de geïnstitueerde. De naam ‘persoon’ of *persona personatus* wordt vaak gebruikt voor een (niet-residerende) *investitus*. In Erp identificeerden allen die met de parochiekerk werden begiftigd, zich voor de schepenen als persoon of *investitus*, ook na 1491, het jaar waarin Andries van Broecheven (1-6) de *vicaria perpetua* stichtte.

Werd de taak voor een *rector ecclesie* te omvangrijk vanwege de groei van zijn parochie of omdat hij andere besognes had, dan stelde hij ter assistentie een *coadiutor* (assistent) of *deservitor* (bedienaar) aan. Er ontstonden rond deze constructie echter de al eerder gemelde problemen ten aanzien van de salariëring, de rechtszekerheid voor de *coadjutor/deservitor* en diens kwaliteiten als zielzorger. Ook diende een zielzorger voortdurend in zijn parochie beschikbaar te zijn. Daaraan schortte het vrijwel altijd bij *investiti*, want meestal resideerden zij – zeker in de periode voor het concilie van Trente – niet.³⁵ De oplossing voor deze problemen werd gevonden in de creatie van een beneficie met uitsluitend bevoegdheid van zielzorg: de *vicaria perpetua*. De bezitter ervan was verplicht te resideren – maar ook hij deed dat in de praktijk niet altijd. Hij werd benoemd voor het leven en ook hij moest – wat zijn honorering betreft – naar zijn stand kunnen leven.

Een enigszins vergelijkbaar probleem speelde bij het geheel of gedeeltelijk incorporeren of inlijven van een parochiekerk bij een geestelijke instelling, meestal een kapittel of abdij.³⁶ De eerste stap naar incorporatie was uiteraard het verwerven dan wel bezitten van het patronaatsrecht van de betreffende kerk. De manier waarop de verwerving plaatsvond, liep uiteen.³⁷ Bij het gedeeltelijk incorporeren werd alleen het vermogensrechtelijke deel van het pastoorsbeneficie (de *temporalia*) met de middelen van klooster of kapittel versmolten, bij volledige incorporatie daarentegen zowel de *spiritualia* als de *temporalia*. De bisschop en eventueel ook de (lands)heer dienden toestemming te verlenen voor de incorporatie: de bisschop omdat het deels om geestelijk goed ging dat werd overgedragen; de (lands)heer voor zover hij rechten had die voortkwamen uit de eerdere stichting of overdracht van de te incorporeren kerk. Evenals bij de stichting van de *vicaria perpetua* werd ook de incorporatie als een beneficie geconstrueerd.

In geval van een incorporatie van de *temporalia* alleen (een gedeeltelijke incorporatie) moest het klooster of kapittel als benutter van alle tijdelijke goederen garanderen dat een aan te stellen zielzorger daaruit een passend inkomen kreeg: een *congrue* portie – in de Abdij van Berne meestal aangeduid als *canon* – om te kunnen leven overeenkomstig zijn stand. In de stichtingsakte zelf waren namelijk geen goederen opgenomen als basis voor inkomen, maar alleen het recht op inkomen.³⁸ Een gedeeltelijke incorporatie leidde aldus tot de creatie van een nieuw beneficie (de *vicaria perpetua*) en de aanstelling van een *vicarius perpetuus* als zielzorger c.q. pastoor. Een kapittel of klooster en de vicaris voerden hierbij samen de taken en bevoegdheden uit die waren verbonden aan het pastoorsbeneficie. Geen van beide partijen kan als *rector parochie* worden aangeduid, omdat twee elkaar niet overlappende functies werden gecreëerd. Er was dus ook geen hiërarchische relatie tussen de partijen, anders dan dat het kapittel of klooster veelal degene was die het patronaatsrecht van de *vicaria perpetua* bezat. Er kan dus ook niet worden gesteld dat de vicaris de vervanger is van een niet-residerende *rector parochie*. Als zielzorger stond hij alleen onder controle van de bisschop.³⁹ Toch leidde deze constructie in de praktijk tot veel conflicten, vooral ten aanzien van de beloning. Het gevolg was dat de gedeeltelijke incorporatie in de praktijk vaak uitmondde in een volledige incorporatie.

32 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 51 en 392-393.

33 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 27.

34 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 77-78.

35 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 269.

36 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 77 e.v.

37 Sanders, 'Het kapittel van Sint-Jan', 89-99.

38 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 88.

39 Nolet, *Middeleeuwse kerkelijke instellingen*, 175.

Bij een volledige incorporatie werden zowel de tijdelijke goederen als de geestelijke goederen, en daarmee dus het gehele pastoorsbeneficie, ingelijfd. Na goedkeuring door de bisschop en – eventueel – de (lands)heer werd het klooster of kapittel verantwoordelijk voor de zielzorg in de geïncorporeerde parochiekerk. De instelling was voortaan de *investitus* of persoon en stelde zelf een bedienaar van de herderlijke taken aan, vergelijkbaar met de situatie waarbij de *rector ecclesie* zelf zijn coadjutor aanstelde.⁴⁰ Dit kon uiteraard ook een priester uit het eigen klooster of kapittel zijn. Deze uitkomst voor de volledig geïncorporeerde kerk is enigszins verrassend. De daadwerkelijke zielzorger hoefde immers niet meer voor het leven te worden aangesteld en zijn inkomen werd niet gegarandeerd door een fundatie of beneficie, zoals we eerder hebben besproken.

In het kerkbezit van het kapittel van de Sint-Jan in 's-Hertogenbosch zien we beide vormen van incorporatie naast elkaar.⁴¹ De kerken van de Sint-Jan en Orthen werden volledig geïntegreerd in het kapittel. Het kapittel functioneerde hierbij als *investitus*, terwijl de zielzorg geschiedde door een (afzetbare) vicaris. Met de in 's-Hertogenbosch in het begin van de vijftiende eeuw bestaande religieuze gemeenschappen werden afspraken gemaakt c.q. afgedwongen welke zielzorgtaken zij mochten verrichten en welke afdrachten ze daarvoor moesten doen aan het kapittel.⁴² De kapittelheren beschouwden zich dan ook als pastoor van de hele stad: aan hen alleen kwam de zielzorg van de stad toe.⁴³ De vijf buitenparochies waarvan het kapittel het patronaatsrecht verwierf, werden onvolledig geïncorporeerd. Het kapittel nam in deze parochies de financiële taken en rechten van het pastoorsbeneficie waar om met de aldus verkregen extra middelen het aantal kanunniken en/of hun beloning te laten toenemen en het aanzien van het kapittel te vergroten. De zielzorg werd uitgeoefend door een *vicarius perpetuus*. De Abdij van Berne lijfde eveneens alle pastoriegoederen van de door haar acht verworven parochiekerken in en versmolt deze volledig met haar eigen goederen.⁴⁴ De abdij zelf was *investitus* en de abt presenteerde de kandidaten voor de *vicaria perpetua*. De beloning van de zielzorger bestond uit een *canon* of jaarwedde.

Erp (1600-1650). Kartograaf onbekend. (BHIC, toegangsnummer 343 Collectie kaarten en tekeningen van het Rijksarchief in Noord-Brabant, inv.nr. 1752 (fragment))

Erp kende een laïcaal patronaatsrecht en meestal werd een niet-residerende priester als *investitus* benoemd. Deze liet zich tot eind vijftiende eeuw assisteren dan wel vervangen door een door hemzelf aangestelde *coadiutor* of *deservitor*. In 1491 werd het zielzorgbeneficie met een *vicarius perpetuus* gesticht en ontstond ook hier in feite een opdeling van het pastoorsbeneficie in de *persona* enerzijds en de *vicarius perpetuus* anderzijds. Maar ook na 1491 bleven degenen die het financiële deel van het pastoorsbeneficie beheerden, zich *investitus* noemen. De *vicarii perpetui* worden in de akten pastoor genoemd.

In het volgende deel van deze studie analyseren we hoe en door wie de zielzorgers van de Erpse kerk werden benoemd en wie het waren. Dit kan worden gezien als een concreet voorbeeld en een concrete uitwerking van hetgeen hiervoor aan de orde kwam.

Patronaatsrecht en de bezitters van het pastoorsbeneficie: de casus Erp

We beginnen dit deel van ons onderzoek met een beschouwing over het patronaatsrecht, toegespitst op Erp. Het hoofddoel is het achterhalen van de families en de namen van de bezitters van het patronaatsrecht en die van het pastoorsbeneficie. Aan de personen in de gepresenteerde tabellen zijn enkele voetnoten toegevoegd die samen met de toelichtende tekst de onderbouwing vormen voor de volgorde en de namen. Bij enkele personen die belangrijk zijn geweest voor de organisatie van de zielzorg in Erp of een extra inzicht geven in de tijdgeest, wordt uitgebreider stilgestaan. Voor de vraag wie in de eerste eeuwen de feitelijke bedienaars waren, verwijzen we naar de studie van Meuwese en de lijst van Bannenbergh, Frenken en Hens.⁴⁵ In de eerste kolom van de tabellen hebben we een volgnummer vermeld. Dit nummer bestaat uit een verwijzing naar de betreffende tabel en het volgnummer van de persoon in elke tabel. In de tekst hebben we dit volgnummer steeds aan elke naam toegevoegd.

Het patronaatsrecht van Erp

Het patronaatsrecht van de aan Sint-Servatius toegewijde Erpse kerk was zoals gezegd laïcaal: het was in handen van een leek en dus niet in handen van een entiteit die door de bisschop als geestelijk was erkend, zoals een klooster of een kapittel. Belangrijk is voor ogen te houden dat aan elk beneficie een patronaatsrecht was verbonden. In Erp behoorden in de veertiende en vijftiende eeuw zowel de financiële als de herderlijke taken van het pastoorsbeneficie tot de verantwoordelijkheid van de *rector parochie*. In akten identificeerde deze zich als *investitus*. Vanaf de fundatie van de *vicaria perpetua* – in 1491 – werden de herderlijke taken van het pastoorsbeneficie afgesplitst en voerden twee functionarissen de totaliteit van dit beneficie naast elkaar uit.⁴⁶ De oorspronkelijke bezitter van het totale beneficie was alleen nog verantwoordelijk voor de financiële taken en bevoegdheden, maar hij bleef in officiële documenten aangeduid worden als *investitus* en zijn beneficie

40 Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 82.

41 Sanders, 'Het kapittel van Sint-Jan', 89-99; Van den Hurk, *Het verborgen leven*, 9-12.

42 Sanders, 'Het kapittel van Sint-Jan', 106-107.

43 Frenken, 'De geschillen', 65.

44 Van den Hurk, *Het verborgen leven*, 13-14.

45 Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 42-49; Bannenbergh, Frenken en Hens, *De oude dekenaten*, II, 179-180.

46 BHIC, 2074 Oude parochiedossiers, inv.nr. 266, 3 september 1491.

bleef aangeduid worden als *beneficium ecclesiasticum personatus*, ‘kerkelijk beneficie van het personaat’. De functionaris voor de zielzorg kreeg de naam vicaris (*vicarius perpetuus*) en was dus de feitelijke pastoor. De laatste was tevens rector van het altaar van het Heilig Kruis (waarin door Andries van Broecheven (1-6) negen misfundaties en cijnzen waren ondergebracht) en verder had hij door het bezit van dit altaar de inkomsten uit de bediening van de sacramenten, misintenties en dergelijke.⁴⁷ De beide functies waren beneficiën en hadden dus beide een patroon. Vanaf 1491 ontstaat er daarom een tweede lijst met bezitters van patronaatsrecht. Om verwarring te voorkomen duiden we het patronaatsrecht voor het herderlijke deel van het pastoorsbeneficie aan als patronaatsrecht (h) wanneer we uitsluitend dit patronaatsrecht bedoelen. In alle andere gevallen laten we de toevoeging achterwege.

De eerste ons bekende vermelding van het patronaatsrecht van Erp dateert uit 1395. In het op dat moment gesloten huwelijkscontract tussen Gielis van Broecheven (1-2) en Katharina van de Donck wordt zonder nadere precisering gesproken van ‘het *ius patronatus ecclesie de Erpe in toto eo iure*, dat diens vader Jan Andrieszoon van Broecheven (1-1) eertijds bezat’.⁴⁸ Aan de hand van een akte uit 1409 wordt duidelijk dat de Van Broechevens niet alle, maar slechts twee van elke drie *kerckghiften* en presentaties van de persoon van Erp mochten doen. Elke derde presentatie kwam toe aan de familie Cnode alias van de Bossche.⁴⁹ Deze verdeling twee derde tegenover een derde komt vele malen terug en is ook bekrachtigd in 1495 door een uitspraak van de pauselijke rechtbank.⁵⁰ Ook in een resolutie van de Raad van State van 28 mei 1682 en in een vonnis van de Raad van Brabant van 29 juli 1688 wordt de bestaande verdeling twee derde tegen een derde genoemd.⁵¹

De beide laatste documenten zijn mede interessant omdat hierin een mogelijke oorsprong van het patronaatsrecht van Erp wordt vermeld. De resolutie vermeldt namelijk dat Gerlachus van Horne alias van den Bossche de stichter van de kerk zou zijn geweest en dat de toenmalige bezitters van het patronaatsrecht – Willem Vos (1-14) en Johan Arnold II van Leerodt (2-11) – in rechte lijn van hem afstamden. In de stukken die ten grondslag liggen aan een vonnis van de Raad van Brabant uit juli 1688 stellen Willem Vos (1-14) en Barthout van Slingeland (3-13) – zijn gemachtigde en tevens persoon van Erp en rentmeester der geestelijke goederen in het kwartier van Oisterwijk – dat de ouders van Gerlachus van Horne alias van den Bossche de kerk hadden gesticht en het pastoorsbeneficie hadden gedoteerd.⁵² Bovendien geven zij aan dat Willem Vos (1-14) zou afstammen van de oudste dochter van Gerlachus, Hillegond, en dat de familie de Leerodt haar deel via vererving had verkregen via de oudste zoon van Gerlachus, Willem.

Het gestelde in het vonnis van 29 juli 1688 lijkt onjuist en is duidelijk in tegenspraak met hetgeen in het testament van de zoon van Gerlachus staat en met de bevindingen van Spierings en Van der Velden.⁵³ Gerlachus van Horne alias van de Bossche had namelijk maar één erfgenaam en dat was zijn zoon Willem. Voor Gerlachus als stichter pleiten daarentegen het charter van de hertog van Brabant uit 1304, waarin diens goederen – onder andere zes hoeven in Erp – tot vrij goed werden gemaakt en het feit dat de Raad van State zich tegen het vonnis van 29 juli 1688 heeft verzet en de onderliggende bewijzen door Willem Vos (1-14) vervolgens niet zijn aangeleverd bij de Raad van Brabant.⁵⁴

Het patronaatsrecht van de kerk in Erp was voor wat de Broecheven-lijn betreft gekoppeld aan het bezit van de leencijs van Tartwijck, *gecomen van eenre vrouwe genoempt Sophia van Tardtwijck*.⁵⁵ Hoe en wanneer deze koppeling is ontstaan, is onbekend. De cijs moest jaarlijks betaald worden op allerzielendag en was gekoppeld aan twee percelen onder de dingbank van Eersel.⁵⁶ Als eigenaar van deze percelen moesten de Van Broechevens jaarlijks

een cijns – in dit geval een equivalent van vier oude groten – aan de (leen)heer betalen.⁵⁷ De verheffing van de cijns van Tartwijck door een nieuwe bezitter of rechtsopvolger diende te geschieden voor de abt van de benedictijnenabdij van Sint-Jacob in Luik als leenheer.⁵⁸ Het laatste derde deel van het patronaatsrecht – in het bezit van de Cnode-lijn – wordt in akten óf afzonderlijk óf samen met een derde van de grote en kleine tienden van Erp genoemd.⁵⁹

Uit het voorgaande kunnen we concluderen dat het gebruiksrecht dan wel het bezit van het patronaatsrecht van de Erpse kerk door zowel de Broechevens als de Cnodes of hun voorgangers in rechte verworven zal zijn van deze benedictijnenabdij en wel door het betalen van een voorlijf (*prelevium*), erkenningsgeld te betalen bij eigendomsoverdracht, zoals de aanvaarding van een leen.⁶⁰ De historische gang van zaken was mogelijk dat Gerlachus van Horne als onderdeel van een transformatie van diens gebedshuis tot parochiekerk de *kerkgifte* ervan in erfleen had verworven van de Luikse benedictijnenabdij, ofwel dat hij de kerk na de stichting geschonken had aan de abdij en dat deze haar vervolgens in leen had gegeven aan Broecheven (en Cnode). De abdij van Berne kende een soortgelijke leenconstructie voor de kerken van Vlijmen, Engelen, Hedikhuizen en Oudheusden.⁶¹ Het patronaatsrecht van deze kerken was namelijk gekoppeld aan een jaarlijkse erfcijs. Het recht en de erbij horende goederen waren verworven via een zakelijke transactie tussen de abdij van Berne en het Sint-Janskapittel in Luik. Als onderdeel hiervan betaalde de abdij een vergoeding (*prelevium* ofwel voorlijf) aan het kapittel. Bovendien betaalde zij aan de deken van het Luikse kapittel jaarlijks het cijnsbedrag en bij het aantreden van een nieuwe abt de verheffingscijns.

Het patronaatsrecht van de in 1491 gestichte *vicaria perpetua* – het zielzorgbeneficie – stond los van de leencijns van Tartwijck, maar wel beschikten de bezitters van deze cijns over het patronaatsrecht van de *vicaria perpetua*. Het recht kwam voort uit de fundatie van dit beneficium en was volledig in bezit van Andries van Broecheven (1-6) en zijn erfopvolgers.⁶² De namen van de bezitters van dit patronaatsrecht (h) volgen dus de Broecheven-lijn vanaf Andries (1-6).

47 In de stichtingsakte omschrijft Andries van Broecheven het letterlijk als: *Nec habebit investitus seu rector dicte ecclesie de Erp aliquod interesse in illius*, 'De investiet of rector van genoemde kerk van Erp zal hierin geen aandeel hebben'.

48 RAH, inv.nr. 1180, f. 371v, oktober 1395. Het staat niet volledig vast of het huwelijk tussen Giellis en Katharina daadwerkelijk is gesloten. In de delingsakte van de goederen van haar ouders, Rutgerus van der Donck en Luijtgardis, wordt Katharina genoemd als zijnde gehuwd met Johannes van Affoirden (SAH, THG, inv.nr. 1264, 14 februari 1400). Of had Rutgerus twee dochters met de naam Katharina?

49 RAH, inv.nr. 1186, f. 188, 23 juni 1409.

50 Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 140-142; RAH, inv.nr. 1229, f. 152v, 20 juli 1459; RAH, inv.nr. 1270, f. 237r-237v, 11 januari 1502.

51 BHIC, 178 Collectie Rijksarchief, inv.nr. 226, f. 260r-260v; NL-HaNA, Raad van State, 1581-1795, 1.01.19, inv.nr. 625.

52 NL-HaNA, Raad van State, 1581-1795, 1.01.19, inv.nr. 625, 29 juli 1688.

53 Spierings, 'Heer Willem van den Bosch', 17; Van der Velden, 'Willem van den Bosch', 181-182; SAH, Archief klooster der rijke claren, inv.nr. 1.

54 Camps, *Oorkondenboek*, oorkonde nr. 660 d.d. 6 januari 1304; BHIC, 19 Raad van Brabant, inv.nr. 788.2497, 12 januari 1689.

55 RAH, inv.nr. 1354, f. 465, 26 september 1550.

56 Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 40; RAH, inv.nr. 1253, f. 161r, 11 oktober 1483.

57 RAH, inv.nr. 1253, f. 161r, 11 oktober 1483. Volgens Fierst van Wijnandsbergen, *Gheenge ende gheve*, 216 diende de groot zelden als feitelijke transactiemunt, maar vrijwel altijd als referentie voor de vaststelling van de waarde van de penning. Het probleem van de muntinflatie werd hierdoor aanzienlijk beheerst.

58 BHIC, 2139 Stukken Vught, inv.nr. 9, 8 januari 1500; RAH, inv.nr. 1361, f. 71r, 3 november 1552.

59 NRW, Archiv Schloss Schönstein, Oorkonde 1420; [www.archive.nrw.de/LAV_NRW/jsp/findbuch.jsp?archivNr=456&verzgu id=40045600000620001505] (geraadpleegd 12 augustus 2019); RAH, inv.nr. 1361, f. 71r, 3 november 1552.

60 Vera, ... *Dat men het goed*, 275; Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 78.

61 Van den Hurk, *Het verborgen leven*, 10.

62 BHIC, 2074 Oude parochiedossiers, inv.nr. 266, 3 september 1491.

Na 1648

Na de Vrede van Munster in 1648 veranderde de kerkelijke structuur in de Generaliteitslanden ingrijpend en daarmee ook de situatie rond het patronaatsrecht van de kerk van Erp. Na het overlijden van de laatste bisschop kreeg 's-Hertogenbosch een administrator. Al meteen in 1648 namen de Raad van State en de Staten-Generaal het besluit alle geestelijke goederen en beneficies in de Meierij van 's-Hertogenbosch ten behoeve van de Republiek aan te slaan.⁶³ In elk kwartier van de Meierij werd een rentmeester voor de geestelijke goederen aangesteld. De kerken werden ter beschikking gesteld van de protestanten voor het uitoefenen van de gereformeerde eredienst. De inkomsten uit de geestelijke goederen werden voortaan gebruikt voor het financieren van het onderhoud van kerken en pastorieën en het betalen van predikanten en schoolmeesters. Ook de parochiekerk en de pastorie van Erp kwamen ter beschikking van de gereformeerden. De Erpenaren stichtten een schuurkerk in Boekel, in het land van Ravenstein. De katholieken moesten tot 1800 wachten vooraleer hun aanspraken op hun voormalige kerk werden gehonoreerd.⁶⁴ Uit deze periode weten we weinig van de benoemingen van de zielzorgers in de schuurkerken en ook de doop-, trouw- en begraafgegevens zijn heel beperkt.⁶⁵

Johan Arnold II van Leerodt (2-11) protesteerde vrijwel onmiddellijk tegen de confiscatie van de kerk en betoogde met succes bij de Raad van State dat hij zijn derde deel van de tienden van Erp als patrimoniaal goed had verkregen en dat zijn tienden niet als geestelijk bezit mochten worden aangemerkt.⁶⁶ In augustus 1651 stemden de Staten-Generaal in met deze zienswijze en gaven de rentmeester van de geestelijke goederen in Peelland opdracht het betreffende deel van de Erpse tienden aan hem te voldoen, inclusief de betalingsachterstanden. Bij het aantreden van rentmeester Johan van Heurn in 1678 traden echter opnieuw problemen op. Maar weer werd de patrimoniale titel van de tienden bevestigd en werd Van Heurn gedwongen de betaling te doen. Willem Vos (1-14) daarentegen slaagde er uiteindelijk niet in zijn twee derde deel van de tienden als laïcaal goed erkend te krijgen, zoals we zullen zien.⁶⁷

In 1687 werd de titel van de tienden van Van Leerodt nogmaals tegen het licht gehouden door een commissie uit de Raad van State en landsadvocaten, samen met de tienden en het personaatschap die Willem Vos kort na het overlijden van Johan Werner van Leerodt (3-12) in 1676 als patroon aan Barthout van Slingeland (3-13) – waarschijnlijk betreft dit de in 1654 geboren zoon van de uit Dordrecht afkomstige politicus en pensionaris Govert van Slingeland – had overgedragen.⁶⁸ De commissie oordeelde wederom – en nu definitief – dat Johan Arnold II van Leerodt tot het derde deel van de tienden gerechtigd was. De jaarrekeningen van de rentmeesters laten dan ook zien dat het betreffende derde deel van de opbrengsten alle jaren aan de Van Leerodts werd uitgekeerd.⁶⁹ In tegenstelling tot die van Johan Arnold II van Leerodt bleven de tienden van Willem Vos en Barthout van Slingeland echter geconfisqueerd. Op basis van de argumentatie dat het ging om een laïcaal patronaatsrecht en op basis van bestaande jurisprudentie besloot de Raad van State zowel in 1679 als in 1682 wel dat de rentmeester van de geestelijke goederen in Peelland de tienden toch moest betalen aan de bezitters ervan.⁷⁰ Rentmeester Van Heurn bleef echter weigeren dit besluit uit te voeren. Aan de hand van het rapport van de eerdergenoemde commissie uit de Raad van State en de landsadvocaat oordeelde de Raad in 1687 definitief dat de rentmeester Van Leerodt diende te betalen, maar tegelijkertijd dat de overdracht van de tienden en het personaatschap door Willem Vos aan Barthout van Slingeland onrechtmatig was.⁷¹ De twee goedkeurende besluiten uit 1679 en 1682 werden vernietigd op basis van eerdere resoluties over beneficies van personaatschappen en fundaties van altaren. Ten slotte

bepaalde de Raad dat de rentmeester Van Slingeland niet mocht betalen totdat Johan Arnold II de Leerodt en Willem Vos de oorspronkelijke fundatiebrieven hadden getoond en de gedeputeerden opnieuw over de materie hadden beslist. Vos en Van Slingeland stapten daarop naar de Haagse Raad van Brabant en werden daar zowaar in het gelijk gesteld.⁷² Zij onderbouwden hun claim met twee argumenten: de tienden waren geen geestelijke goederen én het personaat van Erp had in feite geen geestelijke inhoud meer sinds in 1491 de zielzorg ervan was afgesplitst.

Rentmeester Van Heurn achtte zich niet gerechtigd het vonnis uit te voeren. Zijn schrijven aan de Raad van State leidde tot een beroepsprocedure, die waarschijnlijk nooit is afgerond, omdat Vos en Van Slingeland de gevraagde documenten niet konden leveren. Uit de rentmeestersrekeningen komt hetzelfde beeld naar voren: twee derde deel van de tienden van Erp bleven aangeslagen ten behoeve van de Republiek. We weten echter ook dat de voorgeden van de erfgenaam van Willem Wouter Victor Vos (1-15), het persoonshuis te Erp met al zijn privileges van het laïcaal patronaatschap en de collatie daarvan in 1735 hebben verkocht.⁷³ De omschrijving van de overgedragen goederen in de transportakte maakt duidelijk dat het daarbij gaat om het personaatschap en de daarbij horende rechten en tienden.

De feitelijke bezitters van het patronaatsrecht

Om inzichtelijk te maken hoe het bezit overging, zijn de beide lijnen van bezitters van het patronaatsrecht over de hele onderzoeksperiode in beeld gebracht. De informatie van Meuwese, de lijst van beneficianten van Bannenberg, Frenken en Hens, en de leggers van de 'Peellandse' grondcijzen vormden de basis.⁷⁴ Als aanduiding voor de lijnen gebruiken we de benaming Broecheven voor de lijn Broecheven-Van Beeck-Vos, en Cnode voor de lijn Cnode-Van de Donck-Masschereel-Leerodt.

Broecheven-lijn

In tabel 1 staan de bezitters van het patronaatsrecht uit de Broecheven-lijn vermeld. Behalve de periode waarin de genoemde personen het patronaatsrecht bezaten, zijn bij benadering het jaar van verkrijging van het recht en de familierelatie met hun voorgangers weergegeven. Met uitzondering van Gooswinus Steenwech (1-3) behoren alle bezitters van het patronaatsrecht van de Broecheven-lijn aantoonbaar tot de erfopvolgers van Jan Andrieszn. van Broecheven (1-1). Het is weliswaar aannemelijk dat Gooswinus verwant was met de Van Broecheven-familie, maar hoe is onduidelijk.

63 BHIC, 178 Collectie Rijksarchief, inv.nr. 229, f. 106v, 13 februari 1686.

64 Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 94.

65 Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 80-82.

66 BHIC, 178 Collectie Rijksarchief, inv.nr. 227, f. 405, 27 juli 1684.

67 BHIC, 178 Collectie Rijksarchief, inv.nr. 223, f. 121v, 12 mei 1679; BHIC, 178 Collectie Rijksarchief, inv.nr. 229, f. 106v, 13 februari 1686.

68 BHIC, 178 Collectie Rijksarchief, inv.nr. 230, f. 327, 14 juni 1687.

69 BHIC, 78 Generaliteitsrekenkamer, inv.nr. 3796 d.d. 1676; inv.nr. 3801 d.d. 1689; inv.nr. 1804 d.d. 1692; inv.nr. 2824 d.d. 1712.

70 BHIC, 178 Collectie Rijksarchief, inv.nr. 223, f. 121v, 12 mei 1679 en inv.nr. 226, f. 260, 28 mei 1682.

71 BHIC, 178 Collectie Rijksarchief, inv.nr. 229, f. 106v, 13 februari 1686; inv.nr. 230, f. 327, 14 juni 1687.

72 NL-HaNA, Raad van State, 1581-1795, 1.01.19, inv.nr. 625, 29 juli 1688.

73 BHIC, 7690 Schepenbank Erp, inv.nr. 64, f. 275-277, 7 oktober 1735.

74 Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 39-41; Bannenberg, Frenken en Hens, *De oude dekenaten, I*, 179-180; RHCE, 12063 *Heerlijkheid Helmond*, inv.nr. 284-289, inv.nr. 306-307 en inv.nr. 309, *Leggers van 'Peellandse' grondcijzen*.

Tabel 1: De bezitters van het patronaatsrecht in de Broecheven-lijn.

Naam	Verkrijging	Relatie met voorganger
Jan Andrieszn. van Broecheven	1350	
Gielis Jan Andrieszn. van Broecheven	1370	zoon van (1-1)
Gooswinus Steenwech	1400	?
Dirck Janszn. van Broecheven	1409	(achter)neef van (1-2)
Henrick Petrszn. van Heijlesem	1459	oomzegger van (1-4)
Andries Dirckzn. van Broecheven	1484	zoon van (1-4)
Jasper van Esscharen	1502	neef van (1-6)
Egbert Vos tr. Hillegond van Beeck	1518	kleindr. van (1-6)
Jasper sPannenborch tr. Anna Vos	1556	dochter van (1-8)
Andries Egbertzn. Vos	1564	zoon van (1-8)
Egbert Andrieszn. Vos tr. Maijken van den Hoim	1585	zoon van (1-10)
Willem Vos tr. Beliken Thoelink	1605	zoon van (1-11)
Wouter Vos tr. Maria van den Daff	1635	zoon van (1-12)
Willem Vos tr. Oda van den Broek	1674	zoon van (1-13)
Willem Wouter Victor Vos	1720	zoon van (1-14)
Jan Willem Thielemans	1735	burger uit Erp

De bezitters van het patronaatsrecht binnen de Broecheven-lijn kunnen in twee groepen worden onderverdeeld. De eerste groep (volgnummers 1-1 tot 1-7) omvat de Broechevens en de direct aan hun familie en aan Erp gelieerde personen. De tweede groep (volgnummer 1-8 tot 1-15) bestaat uit leden van de kooplieden- en advocatenfamilie Vos, afkomstig uit het in het Rijnland gelegen Moers. De familie Vos kwam in het bezit van het patronaatsrecht doordat Egbert Vos (1-8) omstreeks 1515 trouwde met de kleindochter van Andries Dirckzn. van Broecheven (1-6). De Vossen woonden en werkten in 's-Hertogenbosch. In de rechterlijke archieven van Erp komt hun naam, in tegenstelling tot die van de Broechevens, nauwelijks voor. Wel komen ze als bezitters van onder andere het persoonshuis aan de Rijdijs jaarlijks terug in de leggers van de Peellandse grondcijnzen.

Jan Andrieszn. van Broecheven (1-1) is de oudst bekende Van Broecheven die het patronaatsrecht van de kerk in Erp bezat.⁷⁵ Hij kwam tussen ongeveer 1350 en 1360 in het bezit van het recht, waarschijnlijk op basis van het testament van Willem van den Bossche en de daaropvolgende belening door de abt van de abdij van Sint-Jacob in Luik.⁷⁶ Jan woonde op Verrenhout in Sint-Oedenrode. Rudolph Rover van Broecheven (3-2), rond diezelfde periode priester en *investitus* van de kerk in Erp, was vrijwel zeker zijn oom.⁷⁷ Waarom de Van Broechevens het patronaatsrecht aan Gooswinus Steenwech (1-3) overdroegen, is niet bekend. In 1409 brachten de zoons van Gooswinus – bij de uitvoering van diens testament – het patronaatsrecht weer binnen de Van Broecheven-familie.⁷⁸

Andries Dirckzn. van Broecheven (1-6) was zonder twijfel een van de meest cruciale bezitters van het patronaatsrecht binnen de Broecheven-lijn. Via zijn testament en de stichting van de *vicaria perpetua* legde hij een aantal zaken tot in de verre toekomst vast.⁷⁹ Andries bezat in 1484 niet alleen het patronaatsrecht, maar was tevens *investitus* en persoon van Erp.⁸⁰ Hij behield beide functies tot zijn overlijden in 1501-1502. Door een testamentaire beschikking creëerde hij uit diverse verworven bezittingen aan de Rijdkijk in Erp de hoeve het Hooghuis – ook wel genoemd het persoonshuis – en bepaalde hij dat dit huis ten eeuwigden dage aan de cijns van Tartwijck, en daarmee aan het patronaatsrecht van de kerk, verbonden moest blijven. De cijns van Tartwijck zou van generatie op generatie overerven op de oudste nakomeling van de bezitter op dat moment. Was deze ongeschikt, dan werd de tweede zoon of dochter naar voren geschoven en in het uiterste geval een ander – meestal naast – familielid.

Andries (1-6) werd in zijn functie als *investitus* of persoon van de kerk in Erp opgevolgd door zijn oomzegger, magister Jan zoon van Jan zoon van Dirck van Broecheven (3-8). Van het recht om zijn oom als patroon van de Erpse kerk op te volgen had deze afstand gedaan.⁸¹

In zijn testament had Andries (1-6) ook vastgelegd dat zijn natuurlijke dochter Christina en haar man Wouter van Beeck het patronaatsrecht niet zouden erven, maar dat het moest overgaan op hun dochter Hillegond (1-8), en wel zodra zij *eerlijk* getrouwd zou zijn. Door haar huwelijk met Egbert Vos (1-8) kwam de erfcijs van Tartwijck in handen van de familie Vos. Deze bleef nog zeven generaties lang in het bezit ervan. In 1735 stierf deze tak van de familie Vos in mannelijke lijn uit en werd de cijns, inclusief het patronaatsrecht en de hoeve het Hooghuis, door de enige erfgenaam en stiefzoon van Willem Wouter Victor Vos (1-15) – een voorzoon van diens tweede echtgenote – verkocht aan Erpenaar Jan Willem Thielemans (1-16).⁸²

Cnode-lijn

In tabel 2 zijn de bezitters van het patronaatsrecht uit de Cnode-lijn weergegeven. Vanuit de eerder genoemde Bossche schepenakte uit 1409 weten we dat elke derde presentatie van de persoon van de kerk te Erp toekwam aan Henricus Cnode.⁸³ Met deze formulering zijn zeker bedoeld Henricus Cnode (2-2) en zijn rechtsopvolgers in het patronaatsrecht. In 1454 bezat

75 RAH, inv.nr. 1180, f. 371r, oktober 1395.

76 SAH, toegang 184, Archief klooster der rijke claren, inv.nr. 1, 28 augustus 1335 en aanvullingen.

77 In akte RAH, inv.nr. 1186, f. 188r, 23 juni 1409 wordt Rudolf Rover *avunculus* van Gielis Jan Andries van Broecheven genoemd, hetgeen meestal oom betekent. Het beredeneerde geboortjaar (circa 1300) van zowel Rudolf Rover als de opa van Gielis – Andries – maakt de betekenis oudoom voor de relatie tussen Gielis en Rudolph, en dus van het woord *avunculus*, in dit geval waarschijnlijker.

78 RAH, inv.nr. 1186, f. 188r, 23 juni 1409.

79 BHIC, 2139 Stukken Vught, inv.nr. 9, 8 januari 1500; Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 45.

80 BHIC, 2139 Stukken Vught, inv.nr. 2, 20 augustus 1484.

81 RAH, inv.nr. 1270, f. 237 r-f237v, 11 januari 1502.

82 BHIC, 7690 Schepenbank Erp, inv.nr. 64, f. 138, 23 augustus 1735.

83 RAH, inv.nr. 1186, f. 188r, 23 juni 1409.

Johan van der Donck (2-4), dan weduwnaar van Henrica, dochter van Geerling Cnode (2-3), het derde deel van de grote en kleine tienden van Erp. Johan (2-4) droeg ze in dat jaar als huwelijksgift over aan hun dochter Mechteld.⁸⁴ De verwijzing in de akte naar Henrica duidt erop dat Johan (2-4) deze cijnzen via de Cnodes had verworven. De familierelatie tussen Johans vrouw, Henrica Cnode, en de Geerling Cnode die in het testament van Willem van den Bossche uit 1335 wordt genoemd, staat niet vast.⁸⁵ Het betreft nagenoeg zeker de familie Cnode die in het bezit was van 't Hofgoed. Dit goed zal een van de zes hoeven onder Erp zijn die eertijds toebehoorden aan de (pand)heer van Erp, Gerlachus (Geerling) van den Bossche. Hij verkreeg zoals gezegd in 1304 van hertog Jan II vrijdom van beden, heervvaart en andere diensten voor al zijn bezittingen.⁸⁶ De oude kerk van Erp werd vrijwel zeker gebouwd op een van deze hoeven, waarschijnlijk op 't Hofgoed, of is voortgekomen uit een daar staand gebedshuis.⁸⁷ In de lijn van de bezitters van het een derde deel van het patronaatsrecht en de tienden van Erp is deze aanname omtrent de afstamming van de Cnodes als feit verwerkt.

Het dorp Erp Anno 1732. Uit: *Corte Beschrijving, der Steeden, enz.: behoorende onder de Generaliteyt; met teekeningen verciert*, ca. 1732 Door Andries Schoemaker, getekend naar Abraham de Haan. Pentekening, ingekleurd (Brabant-Collectie, Tilburg University)

Tabel 2: De bezitters van het patronaatsrecht in de Cnode-lijn.

Naam	Jaar	Heer/vrouw van	Relatie met voorganger
Geerling Cnode (goede Geerling)	1335	't Hofgoed Erp	
Henrick Cnode tr. Katharina (Berwout)		't Hofgoed Erp	Zoon van (2-1)
Geerling Cnode tr. Hillegond van Broecheven		't Hofgoed Erp	Zoon van (2-2)
Johan van der Donck 1400-1489(?) tr. (1) Henrica Cnode / ten Have	1454	Heer van Sevenum, ambtman Cuijk en Grave	Schoonzoon van (2-3)
Arend van Oy (-1498) tr. Mechteld van der Donck (1430 - 1484)	1454	Heer van Ubbergen	Schoonzoon van (2-4)
Henrick van Boeynenborch-Honsteyn (?-circa 1502) tr. Hillegond van Oy († na 1503)	1552	Maarschalk keurvorst van de Palts, vrouwe van Ubbergen	Schoonzoon van (2-5)
Arend de Cock van Opijnen (?-1544 tr. Mechteld van Boeynenborch-Honsteyn	1552	Heer van Opijnen	Schoonzoon van (2-6)
Johan Masschereel tr. Hillegond de Cock van Opijnen	1566	Heer van Balgoy en Opijnen	Schoonzoon van (2-7)
Christophorus van Leerodt tr. Mechteld Masschereel	1566	Heer van Leerodt, vrouwe van Balgoy	Schoonzoon van (2-8)
Johan I van Leerodt tr. Ermgard van Hochkerken	1645	Graaf en heer van Leerodt	Zoon van (2-9)
Johan Arnold II van Leerodt	1687	Aartsdiaken/heer van Etzweiler / Born	Zoon van (2-10)
Johan Arnold Edmund van Leerodt	1688	Heer van Etzweiler en Born	Oomzegger van (2-11)
Herman Franz Dominique van Leerodt	1710	Heer van Born en Winnendaal	Zoon van (2-12)
Frans Adam van Leerodt	1758	Heer van Born	Zoon van (2-12)

Vanaf de schoonvader van Johan van der Donck (2-4) kon de Cnode-lijn via schepenakten worden gevolgd.⁸⁸ Vanaf Johan van der Donck (2-4) werd het patronaatsrecht dat behoorde bij het derde deel van de tienden van Erp, bezeten door heren of vrouwen met een heerlijkheidstitel. Vrijwel alle bezitters waren ook eigenaar van die heerlijkheden. Een tweede constatering is dat het vaak een vrouw was die het patronaatsrecht en de tienden binnen de volgende generatie bracht. De tienden vormden immers een vermogensbestanddeel dat eenvoudig separaat kon worden toebedeeld en bovendien betrekkelijk klein was in vergelijking met de waarde van een heerlijkheid, zoals de erfdeling in 1566 tussen de erfgenamen van Johan Masschereel (2-8) laat zien.⁸⁹ Bij een eerste aanblik lijken de verbanden tussen de patronen in opeenvolgende generaties verrassend. Nader onderzoek maakte echter meermaals netwerkverbanden zichtbaar. Zo hadden een lid van de familie Van de Donck en Henricus Raescop jr. (3-6), de latere *investitus* van Erp, beiden een kanonikaat in het Utrechtse domkapittel en waren leden van de families Boeynenborch-Honsteyn en Masschereel allebei commandeur van de Duitse Orde in Tiel respectievelijk Gemert.

Van de laatste tien bezitters van het patronaatsrecht heeft maar een enkeling duidelijke connecties met de Meierij. Johan Arnold II van Leerodt (2-11) is zo'n uitzondering.⁹⁰ Hij was zonder twijfel de interessantste bezitter van het patronaatsrecht in de Cnode-lijn. Hij werd in 1645 kanunnik van het Luikse domkapittel. Als diplomaat was hij onder meer actief bij de onderhandelingen over het vredesverdrag van Münster in 1648, de vrede van de Pyreneeën in 1659 en onderhandelingen namens het kapittel en de prins-bisschop van Luik. In 1666

84 RAH, inv.nr. 1225, f. 179, 15 december 1454.

85 SAH, toegang 184, Archief klooster der rijke claren, inv.nr. 1, 28 augustus 1335 + aanvullingen.

86 Camps, *Oorkondenboek*, oorkonde nr. 660 d.d. 6 januari 1304.

87 Persoonlijke informatie van Marius Strijbosch, Heemkundekring Erp.

88 Blok en Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, IX, 204-205; RAH, inv.nr. 1225, f. 179r, 15 december 1454; RAH, inv.nr. 1265, f. 209r, 11 augustus 1496.

89 Archive in NRW c/o Rheinisches Archiv und Museumsamt, Archiv Schloss Schönstein, Urkunde 1417, 26. August 1566.

90 Janssen, 'Jan Arnold de Leerodt', 96-112.

benoemde de laatste Johan Arnold II tot aartsdiaken van Kempenland. In deze functie was hij onder andere verantwoordelijk voor de investituur of inbezitstelling van de persoon in de diverse parochies van Kempenland, waaronder Erp. Ten tijde van zijn overlijden in 1688 bezat Johan Arnold II van Leerodt (2-11) – behalve zijn kasteel in Born – een aantal heerlijkheden, diverse tiendrechten, landerijen, molens en privileges. Als bezitter van het derde deel van de tienden en van het patronaatsrecht van Erp was hij intensief betrokken bij de hiervoor besproken juridische kwestie over de rechtmatigheid van de confiscatie van de tienden van Erp door de Raad van State van de Republiek der Verenigde Nederlanden na de Vrede van Münster.

Rectores parochie, personen of investiti van Erp

Zoals we eerder vermeldden, was vanaf het begin aan iedere parochiekerk – zo ook in Erp – een *rector ecclesie* verbonden, ook wel genoemd *investitus*, *pastor*, *curatus* of persoon (*persona personatus*). Deze benamingen zijn overigens niet identiek. *Investitus* en persoon verwijzen naar de functie als *rector parochie*, terwijl *curatus* en *pastor* vooral de herderlijke en zielzorgtaken benadrukken. Als rector was hij zowel verantwoordelijk voor de financiële taken als voor de zielzorg. Of hij uiteindelijk de bediening zelf uitvoerde of hiertoe een *coadiutor* of waarnemer aanstelde, was in belangrijke mate zijn eigen beslissing. Met de stichting van de *vicaria perpetua* in 1491 werd ook in Erp de zielzorg in een afzonderlijk beneficie ondergebracht en voerden de *investitus* en de zielzorger voortaan gezamenlijk – maar zonder een hiërarchische relatie – de taken van de *rector parochie* uit. Zoals we zagen, bleef de financieel verantwoordelijke zich *investitus* of *persona personatus* noemen, terwijl de zielzorger in de stukken meestal werd aangeduid als pastoor of vicaris.⁹¹

Tabel 3: *Investiti* van de parochiekerk van Erp in de veertiende tot de zeventiende eeuw.

Naam investitus	'Nevenfunctie'	Jaar van vermelding	Presentatie
Aert Rover		Vóór 1367	Broecheven (?)
Rudolph Rover van Broecheven		Circa 1360 - 1385	Broecheven
Albertus Buc	kanunnik	1380- 1391	Cnode (?)
Jan Rudolph van Broecheven		1395-1428	Broecheven
Andries Dirckzn. / Arnoldus Gieliszn. van Broecheven		1436-1445	Broecheven
Henricus Raescop jr.	kanunnik	1445-1479	Cnode
Andries Dirckzn. van Broecheven		1485-1500	Broecheven
Jan van Broecheven zoon van Jan zoon van Dirck van Broecheven		1506-1543	Broecheven
Jan van Boeynenborch	commandeur Duitse orde	omstreeks 1552	Cnode
Marcus Votier		1573-1619	Broecheven
Jan der Kinderen		1619-1622	Broecheven
Jan Werner van Leerodt	kanunnik	1640 - 1676	Cnode
Barthout van Slingeland	rentmeester der geestelijke goederen kwartier Oisterwijk	25-8-1676	Gepoogde vervreemding

In tabel 3 zijn de namen vermeld van degenen die in de veertiende tot zeventiende eeuw in de schepenprotocollen als *investitus* worden aangeduid. De namen van degenen die vanaf 1491 de functie van pastoor of *vicarius perpetuus* bekleedden, hebben we ondergebracht in

tabel 4. De lijst in tabel 3 toont een nagenoeg aaneensluitende reeks. De vermelde jaartallen staan voor het eerste en laatste jaar waarin de betreffende persoon als *investitus* of pastoor wordt genoemd. De lijst van Bannenberg, Frenken en Hens hebben we als extra informatie gebruikt.⁹² Zij hebben hun informatie vooral uit parochieverslagen (rescripties) en de aartsdiakonale registers of *pouillés* van het bisdom Luik en uit de monografie van Meuwese. Wij hebben bovendien de wetenschap ingebracht dat het patronaatsrecht van Erp er, wat de *investitus* betreft, in voorzag dat vanuit de Broecheven-lijn twee opeenvolgende presentaties mochten worden gedaan, gevolgd door één presentatie vanuit de Cnode-lijn. Hiaten in tabel 3 zijn er eigenlijk niet. Ook komen we nooit een moment tegen dat twee *investiti* tegelijk bevoegd waren in de parochie Erp. Aert Rover (3-1), de eerstgenoemde in de lijst, hebben we alleen als ‘wijlen’ aangetroffen. Zijn actieve periode is daarom aangegeven als vóór 1367. Een klein vraagpunt is de periode 1622-1640. Het is bekend dat Jan der Kinderen (3-11) in 1622 overleed en in 1619 als *investitus* was gepresenteerd.⁹³ Jan Werner van Leerodt (3-12) werd omstreeks 1610 geboren en kan Der Kinderen (3-11) in 1622 dus nog niet direct zijn opgevolgd. Het meest waarschijnlijk is dat voogden de functie tijdelijk hebben waargenomen totdat Jan Werner (3-12) over de vereiste kwalificaties beschikte.⁹⁴ Hij was in ieder geval rond 1645 in functie, zoals is opgetekend in de beschrijving van de Meierij door Philip van Leeftael.⁹⁵ Barthout van Slingeland (3-13) was geen geestelijke. Hij is in deze lijst opgevoerd omdat Willem Vos (1-14) als bezitter van het patronaatsrecht van Erp via een verkoop aan Van Slingeland een mogelijkheid zag om te voorkomen dat zijn deel in de tienden van Erp en het patronaatsrecht door volledige confiscatie waardeloos zou worden.

Wat de ‘nevenfuncties’ betreft zien we dat de gepresenteerden via de Cnode-lijn nagenoeg allemaal kanunnik waren en dus elders hun hoofdtaak hadden. Voor de *investiti* uit de Broecheven-lijn was de functie als *investitus* hoofdactiviteit en/of hadden zij andere concrete banden met Erp. Tot het midden van de zestiende eeuw hadden alle Broechevens bezittingen in Erp en komen ze frequent in schepenenakten voor. Zij hadden vrijwel allemaal (natuurlijke) kinderen. Zo was de vader van Jan Rudolph van Broecheven (3-4) zelf eveneens priester.⁹⁶

In de vierde kolom is aangegeven via welke lijn de door de patroon uitgekozen *investitus* wellicht werd gepresenteerd. Omdat slechts een enkele presentatiebrief bewaard is gebleven, baseren we ons hierbij voornamelijk op genealogische gegevens en het feit dat een patroon bij voorkeur een familielid of iemand uit zijn netwerk presenteerde. Van twee gepresenteerden is niettemin onzeker of ze via een vertegenwoordiger van de Broecheven-lijn of van de Cnode-lijn werden gepresenteerd.

Het patronaatsrecht van de *vicarii perpetui* was vanaf de stichting in 1491 tot de overname van de parochiekerk in 1648 (en wellicht nog langer) in bezit van de Broecheven-lijn: degenen die vanuit de leenijns van Tartwijck ook het patronaatsrecht van de persoon bezaten. In tabel 4 geven we de namen van de *vicarii perpetui* en van degenen die hen ter benoeming voordroegen, voor zover uit een presentatie bekend. Omdat de aanduiding ‘pastoor’ ook werd gebruikt voor andere op parochieniveau werkende priesters, hebben we slechts de namen van diegenen opgenomen van wie expliciet in akten is vermeld dat ze *vicarius perpetuus* zijn geweest.

91 BHIC, 2074 Oude parochiedossiers, inv.nr. 267, 8 november 1619.

92 Bannenberg, Frenken en Hens, *De oude dekenaten*, I, 179.

93 Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 48.

94 BHIC, 7769 Collectie Erp, inv.nr. 11.

95 BHIC, 350 *Philips en Rogier van Leeftael*, inv.nr. 6, f. 18v-19.

96 Schmutge, Marsch en Musciatti, *Repertorium Penitentiarie Germanicum*, VI: XXIII-XXIV. Via een eerste dispensatie (*de defectu natalium*) werd hij gewettigd en toegelaten tot de wijding; een tweede dispensatie (*de uberiori*) kon hem toelaten tot beneficies, waaraan ook de zielzorg was gekoppeld en eventueel zelfs tot een kanonikaat.

Tabel 4: *Vicarii perpetui* van de parochiekerk Erp.

Naam	Jaar vermelding	Presentatie door
Nicolaas Perck/ Andries van Broecheoven	1491-1494 (?)	Andries van Broecheoven
Andries Persoons	1494-1551	Andries van Broecheoven
Cornelis de Leeuw	1551-1577	
Daniël Gooswinus van Beeck	1577- 1587 (?)	Andries Vos
Adam Henricks van Beeck	1595-1626	
Jacob Peters Smits	1626-1652	Willem Vos

Nicolaas Perck (4-1) werd bij de stichting van de *vicaria perpetua* als eerste bezitter gepresenteerd.⁹⁷ Andries van Broecheoven (3-5) had in de stichtingsakte echter aangegeven dat hij het vicariaat gedurende drie jaren zou waarnemen om Nicolaas in staat te stellen in die periode zijn priesteropleiding te voltooien. Deze heeft de opleiding nooit voltooid of hij is kort na de presentatie overleden. Daarom is Andries Persoons uiterlijk vanaf 1494 als *vicarius perpetuus* werkzaam geweest.⁹⁸ Omtrent de aaneensluiting van de namen is er onzekerheid over de jaren tussen 1587 en 1595. Het jaar van overlijden dan wel terugtreden van Daniël Gooswinus van Beeck is onbekend. Meuwese vermeldt voor die periode een tweetal andere pastoors in Erp: Anthonius Sanders en Jan Maarten Zegers.⁹⁹ Omdat hij echter geen consequent onderscheid maakt tussen de benamingen *vicarius perpetuus* en pastoor, hebben wij deze niet opgenomen.

Interpretatie van de resultaten en wijzingen

Het resultaat in de tabellen 3 en 4 doet vermoeden dat er weinig onenigheid is geweest tussen de bezitters van het patronaatsrecht over het uitkiezen en presenteren van kandidaten voor het personaatschap en het vicariaat. In ons onderzoek liepen we tegen twee kwesties aan. Allereerst kon de (familie)relatie tussen patroon en *investitus*-kandidaat – vooral in de veertiende eeuw – niet altijd met zekerheid worden vastgesteld. Het achterhalen van de familierelatie tussen de Van Broecheovens kostte hoofdbrekens. Veel leden van de familie heetten Jan of Andries en (nagenoeg) alle priesters hadden natuurlijke kinderen met de daarbij gebruikelijke summiere en cryptische informatie.¹⁰⁰ Bovendien is ook enige terughoudendheid op zijn plaats bij het verband tussen de *investiti* Aert Rovers (3-1), Aelbert Buck (3-3) en vicaris Adam Henricks van Beeck (4-5) en hun respectievelijke patroons. Ook is er geen volledige zekerheid dat Andreas Theodorus van Broecheoven (3-5) en Arnoldus Gieliszn. van Broecheoven – *investitus* omstreeks 1440 – dezelfde zijn. Het tweede probleem betreft de interpretatie van akten waarin geschillen en akkoorden aan de orde komen. Het echte achterliggende probleem is vaak moeilijk te destilleren uit het protocol.

De *bull*a van paus Alexander VI uit 1495 geeft in de openingzin aan dat er 'sinds lang een geschil was gerezen tussen de edele heer Willem van Horne, ridder aan de ene kant en Andreas van Broecheoven en enige anderen aan de andere kant over het recht van patronaat en voordracht van een geschikt persoon voor de parochiekerk van Erp'.¹⁰¹ Op dat moment was Willem van Horne echter al anderhalve eeuw dood. Waarom zijn naam hier staat als

partij in het geschil, blijft ongewis. Met Andries van Broecheven daarentegen wordt zeker Andries (3-7) bedoeld, die in 1495 *investitus* was en tevens het patronaatsrecht bezat. Dit volgt vooral uit de zinsnede: 'En gij hebt nadien diezelfde kerk, die toen onbetwistbaar vacant was, verkregen, terwijl ze u op canonieke wijze verleend werd en gij zijt in dat patronaatsrecht onbetwistbaar wettig opgevolgd'. Beide functies had Andries dus in volledige overeenstemming met het geldende recht verkregen. De *bull*a bevestigt allereerst de verdeling van een derde voor de ene en tweede derde voor de andere partij voor het presenteren van een *investitus*. De vraag is of het recht van een van de partijen in twijfel was getrokken in verband met het verbod van simonie (het verkopen van kerkelijke ambten) en het behandelen van de *kerkghifte* als een leen. Ook roept het vraagtekens op dat – ondanks de tekst van de *bull*a – de eerst bekende nieuwe *investitus* na 1495 niet iemand uit de Cnode-lijn was, maar Jan van Broecheven (3-8). Of had Andries (1-6; 3-7) zijn opvolger als *investitus* al voor 1495 gepresenteerd? Pas daarna werd een vertegenwoordiger uit de Cnode-lijn gepresenteerd: Jan van Boeynenborch (3-9).

Wellicht was het feit dat Andries van Broecheven (3-7) in 1495 zowel *investitus* was als patroon voor de rechtsopvolgers van Willem van Horne minstens zo bedenkelijk. Via deze combinatie had Andries (3-7) immers bijna alle macht om de zeggenschap over de bediening van de parochie te herstructureren en ook te concentreren in minder personen. In 1491 had zijn stichting van de *vicaria perpetua* de geldelijke inkomsten voor de persoon of *investitus* én wellicht voor de bezitter van het patronaatsrecht van de kerk doen vermindere. De andere partij was daar vast niet zo blij mee. Maar tevens had hij het patronaatsrecht van de vicaris toebedeeld aan de bezitters van de cijns van Tartwijk: zijn eigen familie dus! Een akte uit 1506 laat zien waartoe de regeling van Andries van Broecheven (1-6) had geleid: de familie Van Broecheven trok in die tijd aan vrijwel alle belangrijke touwtjes in de Erpse parochie. Jasper van Esscharen (1-7) bezat het patronaatsrecht, magister Jan van Broecheven (3-8) was persoon/*investitus*, Andries Persoons (4-2) was pastoor (*vicarius perpetuus*) van de parochiekerk en Andries, natuurlijke zoon van Andries van Broecheven (1-6), was rector van het Maria- en Catharina-altaar.¹⁰²

Evenzo lijkt het handelen van Andries van Broecheven (1-6), evenals de afwikkeling van zijn nalatenschap, een belangrijke reden te zijn geweest achter de onenigheid en achterdocht in 1559 binnen de familie Van Beeck. In die tijd stelden de broer van Andries' kleindochter Hillegond (1-8), Gooswinus van Beeck, en haar zwager Gielis Corstiaan Lukassen, weduwnaar van Catharina van Beeck, een procureur aan om uit handen van Hillegond een authentieke kopie in handen te krijgen van de huwelijksvoorwaarden tussen hun ouders Wouter van Beeck en Christina van Broecheven én een kopie van het testament van Andries van Broecheven, desnoods via gerechtelijke dwang.¹⁰³ Hoe deze zaak is afgelopen, is niet bekend.

97 BHIC, 2074 Oude parochiedossiers, inv.nr. 266.

98 Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 45-46.

99 Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 46-47.

100 Zo duiden de kleinkinderen van vicaris Andries Persoons hem aan als 'oom', noemt Meuwese Christina, de natuurlijke dochter van Andries van Broecheven (1-6) een familielid, en schrijft Schutjes dat Jan Rudolf van Broecheven, *investitus* en vader van ten minste zeven kinderen, pas na het overlijden van zijn echtgenote priester zou zijn geworden.

101 Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 141.

102 RAH, inv.nr. 1275, f. 54v, 23 juli 1506. De genoemde Andries van Broecheven is vrijwel zeker een natuurlijke zoon van Andries Dirckzn. van Broecheven en identiek aan Andreas zoon van Andries van Broecheven die onder nr. 4067 wordt genoemd in Schmugge, Marsch en Musciatti, *Repertorium Penitentiariae Germanicum*, VII, 1484-1492.

103 RAH, inv.nr. 1377, f. 168, 13 juli 1559.

In 1552 waren de tienden die verbonden waren met het patronaatsrecht, het onderwerp van discussie tussen de toenmalige bezitters uit de Broechoven-lijn en de Cnode-lijn.¹⁰⁴ De partijen waren toen Hillegond van Beeck, weduwe van Egbert Vos (1-8), en haar oudste zoon Thomas als eigenaars van de leencijns van Tartwijck enerzijds, en anderzijds de dan in functie zijnde *investitus*, Jan van Boeynenborch (3-9) en de voogden van de minderjarige kinderen van Johan Masschereel (2-8) als bezitters van het patronaatsrecht van elke derde presentatie van een *investitus*. De op te lossen problemen betroffen in feite twee zaken: helderheid in de verdeling van de grote en kleine tienden in de verhouding twee derde tegen een derde, en de claim die Hillegond en Thomas Vos hadden op de volledige novale tienden (van nieuw ontgonnen gronden). Het eerste probleem werd opgelost door de toezegging dat Jan van Boeynenborch, zolang hij *investitus* van Erp zou zijn, de bezitters van de erfcijns van Tartwijck jaarlijks een pacht van zes mud rogge betaalde en dat alle tijdens zijn personaat vacant wordende beneficiërs en altaren in de kerk van Erp door Hillegond en haar erfopvolgers toebedeeld mochten worden. De novale tienden waren gekoppeld aan de leencijns van Tartwijck en in feite volledig eigendom van de bezitters van deze cijns. Overleg tussen beide partijen leidde ten slotte tot een akkoord dat een derde deel van de novale tienden aan de onmondige kinderen Masschereel werd overgedragen in ruil voor een loscijns uit een hoeve. Hillegond en Thomas beloofden dat ze deze transactie zouden melden aan hun leenheer, de abt van de Sint-Jacobsabdij in Luik. Na deze akkoorden was de twee derde/een derde verdeling weer vastgelegd voor alle tienden: de grote, de kleine en de novale. Als garantie voor het nakomen van alles wat in de akte was afgesproken, golden niet alleen al hun goederen maar werd als onderpand ook het collatie- en presentatierecht van de parochiekerk van Erp expliciet genoemd.

Het voorgaande overziende zijn er in de onderzochte periode met betrekking tot de *kerkgifte* nauwelijks problemen geweest tussen de partijen die het patronaatsrecht deelden. Wij beschouwen de *bull*a van Alexander VI en dan speciaal het feit dat Andries van Broechoven (1-6) destijds zowel *investitus* als patroon was, als het meest serieuze punt van onenigheid.

Samenvatting

Deze studie bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een theoretische beschouwing over beneficies, patronaats- en collatierecht en de incorporatie van een kerk. De informatie komt uit de literatuur en eigen onderzoek is dienaangaande niet verricht. Het maakt duidelijk dat een *kerkgifte* alleen het zogenoemde pastoorsbeneficie betreft en daarmee de verantwoordelijkheid om de zielzorg en de financiële taken te verrichten. Het kerkgebouw zelf – de kerkfabriek – werd beheerd door de kerkmeesters. Het tweede gedeelte van het theoretische stuk beschrijft de regeling die de kerkelijke overheid met de stichters c.q. eigenaren van kerken en kapellen trof aangaande de aanstelling van de bedienaren en hun beloning, alsmede de rolverdeling tussen beide partijen die hierbij ontstond.

Het tweede deel van deze publicatie gaat in op de vraag wie het patronaatsrecht ofwel het recht van presentatie van de *investitus* en – vanaf 1491 – ook van de *vicaris perpetuus* in de kerk van Erp bezaten en wie als zodanig werden benoemd. Het patronaatsrecht van de kerk van Erp was in handen van twee families: de Broeethoven-lijn en de Cnode-lijn. We zijn erin geslaagd beide lijnen nagenoeg volledig te ontrafelen (tabel 1 en tabel 2). Een geringe onzekerheid bestaat alleen voor het begin, dus voor de veertiende eeuw.

Ook van de *investiti* kon een nagenoeg sluitende lijn worden geconstrueerd (tabel 3). De lijn-Broeethoven kandideerde vooral personen met wortels in het Erpse, terwijl de Cnode-lijn met name kanunniken presenteerde. Het patronaatsrecht van de in 1491 gefundeerde *vicaria perpetua* was vanaf den beginne in het bezit van Andries van Broeethoven (1-6) en zijn erfopvolgers.

Er waren nauwelijks conflicten tussen beide partijen over de uitoefening van het patronaatsrecht. De exacte aard van de conflicten is bovendien moeilijk te achterhalen omdat akten vaak alleen bedoeld waren om een akkoord officieel te bekrachtigen.

Het patronaatsrecht was een complexe regeling ter garantie van de privileges en inkomsten van de Kerk en andere, wereldlijke rechthebbenden inzake het benoemingsrecht van geestelijken in parochiekerken. Deze studie laat zien hoe deze regeling in de praktijk functioneerde en hoe hiermee nog eeuwen later de rechten van de kerkstichter, ook als dit een leek was geweest, en zijn erfgenamen in stand bleven.

Afkortingen

BHIC	Brabants Historisch Informatie Centrum
NA	Nationaal Archief Den Haag
NRW	Nordrhein-Westfalen, Archiv Schloss Schönstein
RHce	Regionaal Historisch Centrum Eindhoven
SAH	Stadsarchief 's-Hertogenbosch
sH	(Oud-)Rechterlijk Archief 's-Hertogenbosch

Archivalia

Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA)

Raad van State, nummer toegang 1.01.19

Brabants Historisch Informatie Centrum, 's-Hertogenbosch (BHIC)

Toegangsnummer 19 Raad van Brabant, 1586 - 1811

Toegangsnummer 78 Generaliteitsrekenkamer, 1621 - 1794

Toegangsnummer 178 Collectie Rijksarchief, 1574-1817

Toegangsnummer 350 Philips en Rogier van Leefdael, 1172-1686

Toegangsnummer 2139 Stukken afkomstig van de pastoor van de Sint-Petruskerk in Vught, 1473-1784

Toegangsnummer 7690 Schepenbank Erp, 1540-1810

Toegangsnummer 7692 Kerkmeesters van de parochiekerk van Erp, (1537) 1662-1793

Toegangsnummer 7769, Collectie Erp

Stadsarchief 's-Hertogenbosch (SAH)

RAH (Oud-)Rechterlijk Archief 's-Hertogenbosch

Archief Klooster der Rijke Claren

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven (RHCe)

12063 Heerlijkheid Helmond

Archive in Nordrhein-Westfalen c/o Rheinisches Archiv und Museumsamt (NRW)

Archiv Schloss Schönstein

Uitgegeven bronnen en literatuur

Asseldonk, M. van, *De Meierij ontrafeld. Plaatselijk bestuur, dorpsgrenzen en bestuurlijke indeling in de Meierij van 's-Hertogenbosch, circa 1200-1832* (Tilburg 2003).

Bannenbergh, G., A. Frenken en H. Hens, ed., *De oude dekenaten Cuijk, Woensel en Hilvarenbeek in de 15de- en 16de-eeuwse registers van het aartsdiakonaat Kempenland* (2 dln.; Nijmegen 1968-1970).

Blok, P.J. en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek, IX* (Leiden 1933).

Bots, H., I. Matthey en M. Meyer, *Noordbrabantse studenten 1550-1750* (Tilburg 1979).

Buurman, D.G.J., 'Van Oy', *De Nederlandsche Leeuw* 71 (1954) 357-360.

Bijsterveld, A.J.A., *Laverend tussen Kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570* (Amsterdam 1993).

Bijsterveld, A.J.A., 'De kerk in het midden. De parochiekerk als centrum van de middeleeuwse dorpsgemeenschap', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 17-18 (2000-2001) 91-119.

Camps, H.P.H., ed., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. I De meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)* ('s-Gravenhage 1979).

Cöp, Wim, *Het spel van de macht. De familie Van Broecheven en de politieke en economische elite in 's-Hertogenbosch tussen 1579 en 1629* (Hilversum en Tilburg 2015).

Dekkers, P., 'Een kerkelijk (straft)register uit de late middeleeuwen', *Heemkronijk* 33 (1994) 109-128.

Fierst van Wijnandsbergen, R.A., *Ghenge ende gheve in Grave. Fondsvorming van armeninstellingen en middeleeuwse monetaire problematiek* (Tilburg 2013).

Frenken, A.M., 'De geschillen tussen de Bisschoppen en het kathedraal kapittel van 's-Hertogenbosch 1563-1629', *Bossche Bijdragen. Bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* 26 (1962-1963) 61-114.

Gooskens, F., *Heinrich Raescop und die Gründung eines Apostelhauses mit Schuele in Uedem (1445)*. Schriftenreihe des Geschichtskreises Uedem im Heimat- und Verkehrsverein Uedem e.V. 21 (Uedem 2015).

Goossens, M., Naamgenealogie Cnode, www.genealogieonline.nl/stamboom-goossens-van-der-heijden/I5896.php.

Hurk, W.I.C.C. van den, *Het verborgen leven van de Abdij van Berne in haar parochies* (Tilburg 1977).

Janssen, A.M.P.P., 'Jan Arnold de Leerodt, kasteel- en domheer', *Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold* 7 (1986) 96-112.

Janssen, A.M.P.P., 'Adellijke families in het Land van Zwentibold. De familie Von Leerodt - deel 2: Stiftsdames en stiftsheren tot in de franse tijd', *Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold* 39 (2018) 9-29.

Meuwese, A.P.M., *Erp, gemeente en parochie* ('s-Hertogenbosch 1955; Erp 2006).

- Nolet, W., *Middeleeuwse kerkelijke instellingen* ('s-Gravenhage 1939).
- Nolet, W., en P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen* (Amsterdam 1951).
- Oudheusden, J. van, en H. Tummers, red., *De grafzerken van de Sint-Jan te 's-Hertogenbosch, II* ('s-Hertogenbosch 2010).
- Rengers Hora Siccama, D.G., *De geestelijke en kerkelijke goederen onder het canonieke, het gereformeerde en het neutrale recht. Historisch-juridische verhandeling, voornamelijk uit Utrechtse gegevens samengesteld* (Utrecht 1905).
- Sanders, Jan, 'Het kapittel van Sint-Jan in 's-Hertogenbosch en zijn rechten als pastoor, 1412-1559', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 34 (2017) 76-111.
- Schmugge, Ludwig, Michael Marsch en Alexandra Musciatti, *Repertorium Poenitentiariae Germanicum*, VI en VII (Tübingen 2005-2008).
- Schutjes, L.H.C., *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, I-IV* (Sint-Michielsgestel 1870-1876).
- Spierings, M., 'Heer Willem van den Bosch, ridder', *De Kleine Meierij* 28 (1977) 17-22.
- Velden, G.M. van der, 'Willem van den Bosch, ridder, stichter van het rijke-claren-klooster te 's-Hertogenbosch' in: *Honderd jaar gymasiaal onderwijs Heeswijk-Dinther 1886-1986* (Heeswijk-Dinther 1986) 179-193.
- Vera, H.L.M., *...Dat men het goed van den ongeboornen niet mag verkoopen. Gemene gronden in de Meierij van Den Bosch tussen hertog en hertgang 1000-2000* (Proefschrift, Moergestel 2011).
- Ypeij, A., *Geschiedenis van het patronaatregt, in verband met het Christelijk kerkbestuur, sinds de vroegste tijden tot op den tegenwoordigen tijd* (Breda 1829; tweede druk).

Wim Cöp

Het patronaatsrecht en het pastoorsbeneficie van de parochiekerk Erp van de veertiende tot de zestiende eeuw – CORRECTIE

In het *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 36 (2019) verscheen dit artikel met tabellen die onvolledig waren. Wij publiceren daarom de tabellen opnieuw met alle gegevens.

Tabel 1: De bezitters van het patronaatsrecht in de Broecheven-lijn.

Volgnr.	Naam	Verkrijging	Relatie met voorganger
1-1	Jan Andrieszn. van Broecheven	1350	
1-2 ^a	Gielis Jan Andrieszn. van Broecheven	1370	zoon van (1-1)
1-3 ^b	Gooswinus Steenwech	1400	?
1-4	Dirck Janszn. van Broecheven	1409	(achter)neef van (1-2)
1-5 ^c	Henrick Petrszn. van Heijlesem	1459	oomzegger van (1-4)
1-6 ^d	Andries Dirckzn. van Broecheven	1484	zoon van (1-4)
1-7 ^e	Jasper van Esscharen	1502	neef van (1-6)
1-8 ^f	Egbert Vos tr. Hillegond van Beeck	1518	kleindr. van (1-6)
1-9 ^g	Jasper sPannenborch tr. Anna Vos	1556	dochter van (1-8)
1-10 ^h	Andries Egbertzn. Vos	1564	zoon van (1-8)
1-11 ⁱ	Egbert Andrieszn. Vos tr. Majken van den Hoirn	1585	zoon van (1-10)
1-12 ^j	Willem Vos tr. Beliken Thoelink	1605	zoon van (1-11)
1-13 ^k	Wouter Vos tr. Maria van den Daff	1635	zoon van (1-12)
1-14 ^l	Willem Vos tr. Oda van den Broek	1674	zoon van (1-13)
1-15 ^m	Willem Wouter Victor Vos	1720	zoon van (1-14)
1-16 ⁿ	Jan Willem Thielemans	1735	burger uit Erp

a RAH, inv.nr. 1180, f. 371r, oktober 1395.

b RAH, inv.nr. 1186, f. 188r, 23 juni 1409.

c RAH, inv.nr. 1229, f. 152v, 20 juli 1459.

d BHIC, toegang 2139, kerkarchief Vught, inv.nr. 9, 8 januari 1500.

e RAH, inv.nr. 1270, f. 237r-f237v, 11 januari 1502.

f RAH, inv.nr. 1289, f. 303, 25 maart 1518.

g RAH, inv.nr. 1369, f. 426r-427r, 20 juni 1556.

h Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 41; Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom III*, 607.

i RHCE, toegang 12063, Heerlijkheid Helmond, inv.nr. 288, f. 118v; Van Oudheusden en Tummers, *De grafzerken van de Sint-Jan*, dl. II, 105 (grafzerk 38).

j Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 41; BHIC, toegang 7769, Collectie Erp, inv.nr. 11, f. 12-13; Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom III*, 607-608.

k BHIC, toegang 350, Philips en Rogier van Leeftael, inv.nr. 6, f. 18v-f19.

l BHIC, toegang 2139, kerkarchief Vught, nr. 27, 2 oktober 1674; RHCE, toegang 12063, Heerlijkheid Helmond, inv.nr. 307, f. 9 en inv.nr. 309, f. 9.

m BHIC, toegang 7690, Schepenbank Erp, inv.nr. 64, f. 138, 23 augustus 1735.

n RHCE, toegang 12063, Heerlijkheid Helmond, inv.nr. 307, f. 9 en inv.nr. 309, f. 9. Tabel 2: De bezitters van het patronaatsrecht in de Cnode-lijn.

Volgnr.	Naam	Jaar	Heer/vrouw van	Relatie met voorganger
2-1b	Geerling Cnode (goede Geertling)	1335	't Hofgoed Erp	
2-2c	Henrick Cnode tr. Katharina (Berwout)		't Hofgoed Erp	Zoon van (2-1)
2-3	Geerling Cnode tr. Hillegond van Broecheven		't Hofgoed Erp	Zoon van (2-2)
2-4d	Johan van der Donck 1400-1489(?) tr. (1) Henrica Cnode / ten Have	1454	Heer van Sevenum, ambtman Cuijk en Grave	Schoonzoon van (2-3)
2-5	Arend van Oy (-1498) tr. Mechteld van der Donck (1430 - 1484)	1454	Heer van Ubbergen	Schoonzoon van (2-4)
2-6e	Henrick van Boeynenborch-Honsteyn (?-circa 1502) tr. Hillegond van Oy († na 1503)	1552	Maarschalk keurvorst van de Palts, vrouwe van Ubbergen	Schoonzoon van (2-5)
2-7	Arend de Cock van Opijnen (?-1544 tr. Mechteld van Boeynenborch-Honsteyn	1552	Heer van Opijnen	Schoonzoon van (2-6)
2-8f	Johan Masschereel tr. Hillegond de Cock van Opijnen	1566	Heer van Balgoy en Opijnen	Schoonzoon van (2-7)
2-9g	Christophorus van Leerodt tr. Mechteld Masschereel	1566	Heer van Leerodt, vrouwe van Balgoy	Schoonzoon van (2-8)
2-10h	Johan I van Leerodt tr. Ermgard van Hochkerken	1645	Graaf en heer van Leerodt	Zoon van (2-9)
2-11i	Johan Arnold II van Leerodt	1687	Aartsdiaken/heer van Etzweiler / Born	Zoon van (2-10)
2-12j	Johan Arnold Edmund van Leerodt	1688	Heer van Etzweiler en Born	Oomzegger van (2-11)
2-13	Herman Franz Dominique van Leerodt	1710	Heer van Born en Winnendaal	Zoon van (2-12)
2-14k	Frans Adam van Leerodt	1758	Heer van Born	Zoon van (2-12)

- a Dit jaartal geeft dus *niet* aan in welke jaren de betreffende persoon het patronaatsrecht bezat.
b Goossens, Naamgenealogie Cnode op www.genealogieonline.nl/stamboom-goossens-van-der-heijden/15896.php (geraadpleegd 12 augustus 2019).
c RAH, inv.nr. 1179, f. 96, 2 september 1391.
d RAH, inv.nr. 1225, f. 179r, 15 december 1454; RAH, inv.nr. 1265, f. 209r, 11 augustus 1496.
e RAH, inv.nr. 1361, f. 71, 3 november 1552; Buurman, 'Van Oy', De Ned. Leeuw: 71(1954) 357-360.
f Archive in NRW, c/o Rheinisches Archiv und Museumsamt, Archiv Schloss Schönstein, Urkunde 1417, 26. August 1566 op. www.archive.nrw.de/LAV_NRW/jsp/findbuch.jsp?archivNr=456&id=26&klassId=4&verId=1502&expandId=0&tekId=44&bestexpandId=0&suche=1 (geraadpleegd 12 augustus 2019).
g Janssen, 'Jan Arnold de Leerodt', 97.
h BHIC, toegang 350, Philips en Rogier van Leefdael, inv.nr. 6, f. 18v-f19.
i BHIC, toegang 178, Collectie Rijksarchief, inv.nr. 229, f. 106v, 13 februari 1686.
j Janssen, 'Adellijke families', 14.
k BHIC, toegang 7690, Schepenbank Erp, inv.nr. 97, f. 117, 19 maart 1774.

Tabel 3: *Investiti* van de parochiekerk van Erp in de veertiende tot de zeventiende eeuw.

Volgnr.	Naam investitus	'Nevenfunctie'	Jaar van vermelding	Presentatie
3-1 ^a	Aert Rover		Vóór 1367	Broecheven (?)
3-2 ^b	Rudolph Rover van Broecheven		Circa 1360 - 1385	Broecheven
3-3 ^c	Albertus Buc	kanunnik	1380- 1391	Cnode (?)
3-4 ^d	Jan Rudolph van Broecheven		1395-1428	Broecheven
3-5 ^e	Andries Dirckzn. / Arnoldus Gieliszn. van Broecheven		1436-1445	Broecheven
3-6 ^f	Henricus Raescop jr.	kanunnik	1445-1479	Cnode
3-7 ^g	Andries Dirckzn. van Broecheven		1485-1500	Broecheven
3-8 ^h	Jan van Broecheven zoon van Jan zoon van Dirck van Broecheven		1506-1543	Broecheven
3-9 ⁱ	Jan van Boeynenborch	commandeur Duitse orde	omstreeks 1552	Cnode
3-10 ^j	Marcus Votier		1573-1619	Broecheven
3-11 ^k	Jan der Kinderen		1619-1622	Broecheven

Volgnr.	Naam investitus	'Nevenfunctie'	Jaar van vermelding	Presentatie
3-12 ⁱ	Jan Werner van Leerodt	kanunnik	1640 - 1676	Cnode
3-13 ^m	Barthout van Slingeland	rentmeester der geestelijke goederen kwartier Oisterwijk	25-8-1676	Gepoogde vervreemding

- a RAH, inv.nr. 1175, 35v, 1367; RAH, inv.nr. 1177, f. 286v, 1385-86.
- b RAH, inv.nr. 1177, f. 80v, 1383-1384; RAH, inv.nr. 1177, f. 80v, 1383-1384; RAH, inv.nr. 1205, f. 121v, 1434-1435; de in RAH, inv. nr. 1183, f. 304 genoemde Dirk, zoon van heer Rover, *investitus* van Erp (trouwde met Geerborg) is waarschijnlijk een zoon van Aert Rover, die vóór 1367 *investitus* was.
- c Mogelijk is hij al in 1391 overleden (Schutjes, Geschiedenis van het Bisdom, IV, 229). Zie ook BHIC, toegang 7769, Collectie Erp, inv.nr. 11, pastoors III, 3-6; RAH, inv.nr. 1185, f. 304v, 1407-08.
- d RAH, inv.nr. 1175, f. 150v, ca.1394; RAH, inv.nr. 1196, f. 58r, 27 maart 1427; RAH, inv.nr. 1175, f. 184v, 1369.
- e BHIC, toegang 7769, Collectie Erp, inv.nr. 11 noemt Andries Dirckzn. Van Broecheven als rector/persoon. Bannenbergh, Frenken en Hens, *De oude dekenaten*, dl.179 en RAH, inv.nr. 1213, f. 28v, 3 januari 1442 én RAH, inv.nr. 1232, f. 168v, RAH, inv.nr. 1213, f. 28v, 3 januari 1442 noemen een Arnoldus Gieliszn. Van Broecheven als *investitus* van Erp.
- f Meuwese, Erp, gemeente en parochie, 43. Deze Henricus Raescop was een oomzegger en de executeur-testamentair van de Henricus Raescop die in 1455 overleed en carrière maakte in de curie in Rome en wiens curriculum uitgebreid is beschreven door in Gooskens, Heinrich Raescop.
- g RAH, inv.nr. 1229, f. 152v, 20 juli 1459; RAH, inv.nr. 1252, f. 119v, 8 maart 1483; RAH, inv.nr. 1270, f. 237r, 10 januari 1502.
- h RAH, inv.nr. 1270, f. 237v, 11 januari 1502; RAH, inv.nr. 1275, f. 54v, 23 juli 1506; RAH, inv.nr. 1280, f. 452v, 14 december 1510, *persona personatus ecclesie de Erpe*; RAH, inv.nr. 1284, f. 469r, 14 september 1514; RAH, inv.nr. 1338, f. 204v, 28 juli 1543.
- i RAH, inv.nr. 1361, f. 68-f71, 31 oktober 1552; zie de genealogische gegevens op <https://gw.geneanet.org/hoeijzer100?n=van+boenenburg+honstein&oc=&p=johan>.
- j Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, bijlage 5, nr. 3279; Bannenbergh, Frenken en Hens, *De oude dekenaten*, I, 179; RAH, inv.nr. 1384, f. 414, 26 juli 1564; BHIC, toegang 2074, oude parochiedossiers, inv.nr. 275, 16 december 1606; RAH, inv.nr. 1597, f. 236, 2 september 1573.
- k BHIC, toegang 2074, oude parochiedossiers, inv.nr. 267: Der Kinderen volgde Marcus Votier op vanwege diens overlijden kort voor 8 november 1619; BHIC, toegang 2074, oude parochiedossiers, inv.nr. 268; Bots, Matthey en Meyer, *Noordbrabantse studenten*, 422 (nr. 2713); RAH, inv.nr. 1431, f. 179r, 19 maart 1592.
- l BHIC, toegang 178, Collectie Rijksarchief, resoluties Raad van State, inv.nr. 223, f. 121v, 12 mei 1679; BHIC, toegang 350, inv.nr. 6, f. 18v-19.
- m BHIC, toegang 178, Collectie Rijksarchief, inv.nr. 223, f. 121v-122, 12 mei 1679; inv.nr. 230, f. 327-329v).

Tabel 4: *Vicarii perpetui* van de parochiekerk Erp.

Volgnr.	Naam	Jaar vermelding	Presentatie door
4-1 ^a	Nicolaas Perck/ Andries van Broecheven	1491-1494 (?)	Andries van Broecheven
4-2	Andries Persoons	1494-1551	Andries van Broecheven
4-3 ^b	Cornelis de Leeuw	1551-1577	
4-4 ^c	Daniël Gooswinus van Beeck	1577- 1587 (?)	Andries Vos
4-5 ^d	Adam Henricks van Beeck	1595-1626	
4-6 ^e	Jacob Peters Smits	1626-1652	Willem Vos

- a BHIC, toegang 2074, oude parochiedossiers, inv.nr. 266.
- b OSA, GZG, inv.nr. 3730; BHIC, toegang 2074, oude parochiedossiers, inv.nr. 271.
- c BHIC, toegang 2074, oude parochiedossiers, inv.nr. 271.
- d Meuwese, *Erp, gemeente en parochie*, 47.
- e BHIC, toegang 7769, Collectie Erp, inv.nr. 11, aantekeningenboekjes; BHIC, toegang 2074, oude parochiedossiers, inv.nr. 280 en 281.

CORRECTIE

De in tabel 3 sub 4 genoemde Jan is geen natuurlijke zoon van Rudolf Rover van Broecheven (3-2), maar een legitieme zoon van Dirck Andrieszn. Van Broecheven. Andries en Rudolf Rover waren broers. In een nieuwe publicatie zal hierop nader worden ingegaan.